

XVIII. évfolyam 1. szám

2024

MEDIÁRIUM

TÁRSADALOM – EGYHÁZ – NEVELÉS



SZÚDY NÁNDOR: AZ EMBERTÁRS (AZ IRGALMAS SAMARITÁNUS)
1963, olaj, vászon (101,5x140 cm – Oltalom Alapítvány, letét)

MEDIÁRIUM XVIII. évfolyam 1. szám

„VISSZA KELL TÉRNI AZ EGYEDÜL HELYES ÉS EGÉSZSÉGES ÚTRA, JÉZUS KRISZTUS ÚTJÁRA,
MERT KÜLÖNBEN, HA A TUDOMÁNYOK EREDMÉNYEKÉPPEN FEL IS EMELKEDHETIK
AZ EMBER TESTE A LEVEGŐBE, DE LELKÉVEL MÉG SZENVEDŐ EMBERTÁRSAIHOZ SEM JUTHAT EL.”
(A DÉLMAGYARORSZÁG 1925-ÖS CIKKÉBŐL MAÁR MARGIT MISSZIÓS MUNKÁJÁRÓL)



MEDIÁRIUM

TÁRSADALOM – EGYHÁZ – NEVELÉS

2024.

XVIII. évfolyam 1. szám

Debrecen

MEDIÁRIUM

TÁRSADALOM – EGYHÁZ – NEVELÉS

Debreceni Református Hittudományi Egyetem
Kölcsey Ferenc Tanítóképzési Intézet

2024. XVIII. évfolyam 1. szám

Szerkesztőség: 4026 Debrecen, Kálvin tér 16.

Telefon: +36 20/965 2921

E-mail: barathb@drhe.hu; vitez.ferenc@drhe.hu

Felelős kiadó: Baráth Béla rektor

Készült a Kapitális Nyomdában, Debrecenben

Felelős vezető: ifj. Kapusi József

ISSN 1789–0357 (nyomtatott)

ISSN 2677–1500 (online)

Szerkesztőség:

BARÁTH BÉLA (főszerkesztő)

OLÁH RÓBERT, VITÉZ FERENC (felelős szerkesztők)

BODA ISTVÁN, GONDA LÁSZLÓ, KMECZKÓ SZILÁRD,

MOLNÁR-TAMUS VIKTÓRIA, PUSZTAI GABRIELLA (szerkesztők)

A borítót készítette: Tímár Tamás – TT Play Kft.

Megrendelhető a szerkesztőség címén.

A kéziratokat az alábbi címekre várjuk: lapislydius@gmail.com; vitez.ferenc@drhe.hu

Szerkesztőségünk a beérkezett kéziratokat Expert Peer Review eljárással lektorálja.

A meg nem rendelt, el nem fogadott kéziratokat nem őrizzük meg.

A *Mediárium* digitalizált lapszámai elérhetők a DRHE repozitóriumában:

<https://drhe.hu/kutatas/repozitoriumok/>

és az OSzK Elektronikus Periodika Archívumában: <http://epa.oszk.hu/01500/01515>

TARTALOM

Örökség

- FOGARASSY ZOLTÁN
A reménység embere
Maár Margit és a debreceni Reménység Háza 5
- VITÉZ FERENC
A 111 évvel ezelőtt született Szúdy Nándor
és a modern „Jelenések” 48

Műhely

- KOVÁCS TEOFIL
A Debreceni Református Kollégium németoktatásban
használt tankönyvei az *Entwurf* idején 56

Szemle

- CSATÁRI ANNAMÁRIA
Összetartó divergenciák
Crossroads in Diversity: A Travel across Spaces of Academia.
(Szerkesztette: Gaál-Szabó Péter – Kmeczkó Szilárd –
Csillag Andrea – Veres Ottilia) 73

Emlékezés

- BARÁTH BÉLA LEVENTE
Berek Sándor búcsúztatása 78
- Berek Sándor tudományos tevékenysége
(Összeállította: Oláh Róbert) 81

FOGARASSY ZOLTÁN

A reménység embere

Maár Margit és a debreceni Reménység Háza

Közerkölcsök a századelő Magyarorszáján

A kapitalizmus elterjedésével addig nem tapasztalt társadalmi problémák keletkeztek, illetve a már meglévők száma is ugrásszerűen megemelkedett. A kilátástalan körülmények között, nyomorban élő népesség száma egyre nőtt a városokban. A hagyományos társadalmi modellek – középpontban a családdal – rohamosan bomlásnak indultak. Ennek két fő jól látható jele volt. Nőtt a házasságon kívül született gyermekek száma, ez Budapesten az 1850-es évektől az 1880-as évekre 33%-ról 85%-ra is felment. A nők munkavállalási kényszere, a hadkötelezettség miatt a férfiak házassági lehetőségeinek megnehezítése mind a családalapítás ellen hatottak, vagy legalábbis késleltették azt, felborítva az évszázadok alatt kialakult hagyományos életvitelt. Ennek egyik következménye volt – különösen a nagyvárosokban – a prostitúció terjedése. Az öngyilkosságok számában a református népesség számarányát tekintve országosan felülreprezentált lett.¹ A lakásviszonyok is kedvezőtlenebbek voltak a reformátusok lakta vidékeken (66,3%-a vályogház volt). A társadalom földrajzi mobilitása kedvezően hatott a felekezetek keveredésének, ez azonban magával hozza a válások számának emelkedését is. Az első világháború után ismét csökkenni kezdett a számuk, néhány nagyvárosban, megyében azonban maradt a növekvő tendencia (Pécs, Sopron, Budapest, Somogy, Bács-Bodrog, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Szabolcs). Mindezen körülmények hozzájárultak az alkoholizmus terjedéséhez is.

¹ Számarányuk 13,4%, öngyilkossági arányuk 28,8%. Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház 1867 és 1978 közötti történetéből. Bp., 1983.

Az iparosodó nagyvárosok a sajtóban, a közbeszédben, így a társadalmi tudatban egyre inkább úgy jelentek meg, mint a fizikai erőszak és a morális hanyatlás fészkei. Mindezek ellenére az első világháború kitöréséig a népességszám emelkedésével magyarázható a bűnesetek növekvő száma. Az 1914-től megfigyelhető emelkedés egyértelműen a háború hatása, oka kezdetben nem annyira a romló gazdasági helyzet, mint a lelki elvadulás, közöny volt.

A nagyobb tömegeket érintő bűncselekménytípusok a lopás, a testi sértés és a becsületsértés voltak. Ha Maár Margit életének színtereit vizsgáljuk, azt látjuk, hogy mind Békés megyében, mind Debrecenben vagy a fővárosban is az átlag felett volt ezeknek a bűncselekményeknek a száma, noha az 1920-as években lassú csökkenés volt megfigyelhető a bűnesetek és az elítéltek számában egyaránt. A bűncselekményért elítéltek mintegy 20,65%-ára róttak ki szabadságvesztést – 1925-ben 8195-en kaptak zömmel 1–8 nap fogházbüntetést.² Ilyen volt az a környezet, amelyben a századfordulón a fiatal tanítónő-jelölt a fővárosban is, szűkebb hazájában is szocializálódott.

Újortodoxia és ébredés a magyar református egyházban

A 19. század elején a protestáns egyházakban Európa-szerte előre tört a liberális teológiai felfogás, hitértelmezés, melynek egyes képviselői Jézus történetiségét és más keresztyén alapigazságokat (mint az eredendő bűnt) tagadták, s elsősorban emberi erkölcsi tanításként értelmezték a Bibliát. Magyarországon ez az irányzat főként a dunamelléki egyházkerületben, a budapesti teológián talált követőkre. Eszméik terjesztésére a sajtót is igénybe vették, újraindítva a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* című folyóiratot. Az 1871-ben alapított Magyarországi Protestáns Egylet szintén a liberális elveket terjesztette, már a teljes ökumenizmust igyekezve szolgálni, tagjai közé hitfelekezeti, sőt vallási különbség nélkül várta az érdeklődőket.

A hagyományos teológia védelmét Debrecen vezette, a Kollégium tudós teológusai megvetették az „újortodoxia” alapjait (1869). A spekulatív, elvont humanizmus helyett a személyesen megélt Krisztushitet állították közép-

² A m. kir. kormány 1925. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló Jelentés és Statisztikai Évkönyv.

pontba. Az újortodoxia ugyanakkor az Egyház lelki megújulását is célul tűzte ki maga elé. Ez magától értetődően a kegyesség újraéledését jelentette, ami az úgynevezett ébredési mozgalmakban nyilvánult meg (1882). A mozgalom egyik vezetője Balogh Ferenc debreceni teológiai tanár volt. A mérsékelt racionalista, de a népi kegyességgel is rokonszenvező fiatal teológust skóciai edinburghi tartózkodása nyerte meg az újortodoxia ügyének. Teológiai felfogásának két fő vonása volt, a hagyományos magyar ortodoxia-bibliás, népies lelkiség, puritán kegyesség és az evangélikalizmus, amelynek eredete a skót református hitvalló élet. A 19. századi lelki megújulás másik gyökere a németországi Halléból induló pietizmus volt. Előbbi az erkölcsi megtisztulást, utóbbi a személyes megtérést hangsúlyozta jobban, de a két mozgalom alig volt elválasztható egymástól.

Az egyház életében felvirágzott a belmisszió, nagy hangsúlyt kapott a társadalom minden rétegében végzett evangelizációs munkában. Balogh Ferenc ennek gyakorlatát is Skóciában tapasztalhatta meg, és onnan hozta magával alapelveit. A skót kálvinizmus kegyességi irodalma és missziós tevékenysége nagy hatással volt a társadalom egészére, különösen a gyökerét vesztő, az agrártársadalomból az ipari városokba kényszerülő munkásságra. Megalakult a Vasárnapi Iskola Mozgalom, a Kék Kereszt alkoholistentő misszió, a Keresztyén Ifjúsági Egyesület – mind példaértékű jelei lettek a hitvalló és tevékeny, a társadalom széles rétegeit megszólító egyháztársadalmi és lelki indíttatású belmissziói munkának. Balogh ennek szinte minden elemét átültette a magyar viszonyokra. A magyarországi belmissziói munka elsősorban az egyház hivatalos keretein kívül, egyesületi keretek közt szerveződött, és működött egészen 1933-ig.³ A Balogh által létrehozott Hittanszaki Önképzőkör a jövő lelkipásztorainak mutatott utat. Támogatta a vasárnapi iskola ügyét és a diakóniai munkát. A Vasárnapi Iskola Mozgalom, mely az 1880-as évek elején jelent meg hazánkban, elemi iskolás vagy még kisebb gyermekek vállalásos oktatását szolgálta. Célja volt, hogy már egész kicsi korban elültesse a gyermekekben a későbbi belmissziói munkálkodásra való igényt, felkészítse őket az ifjúsági munkára.

Az egyházmegújításból a teológusok és lelkipásztorok mellett részt kértek maguknak a világi hívek csoportjai is. Különösképpen a nők, közülük azok,

³ FEKETE Károly, szerk. (2016): *Kiss Ferenc életműve*. Kálvin Kiadó, Bp., 33.

akik erre indíttatást éreztek, különböző egyesületekbe tömörülve láttak hozzá különböző társadalmi csoportok, főleg a társadalom peremére szorultak újraevangelizálásához. Ilyenek voltak a munkásrétegek, csavargók, otthontalanok vagy a börtönviseltek. 1892-ben létrejött az első országos női belmissziói egyesület, a Lorántffy Zsuzsanna Egylet (LZSE). Célja volt a keresztyén erkölcsi és hitélet fejlesztése, elsősorban a nők és gyermekek között, különösen a segítő szeretet gyakorlása által. Lelkisége a hazai református puritán-pietista hagyományokra támaszkodott. Működése során vasárnapi iskolákat szervezett, cselédotthont, diákotthont tartott fent, az evangelizáláshoz a lapkiadást is felhasználva. (1899-ben Magyarországon is megalakult a Kék Kereszt Egylet, 1900-ban a Bethlen Gábor Kör az egyetemisták evangelizálására.)

A LZSE-ben meglévő lelkiségi és társadalmi különbségek oda vezettek, hogy számos csoport kivált belőle, és más-más irányban folytatta tovább a munkáját. 1903-ban egy radikálisabb, a személyes megterést erőteljesebben hangsúlyozó csoport önállósodott és Bethánia Egylet néven kezdett munkálkodni. Felekezeti különbség nélkül fogta össze a protestáns jelentkezőket, tagjai közt már férfiak és nők egyaránt megtalálhatók voltak. 1906-ban a Filadelfia Diakonissza szövetség kezdte meg munkáját. A diakonissza mozgalom a protestáns egyházakban lelki gondozást, illetve szociális, nevelői munkát, elsősorban betegápolást hivatásszerűen végző és erre fogadalmat tett, rendszerint társaival együtt élő nők közösségét jelentette.

Maár Margit

1880. július 11-én született Békésen. Apja és nagyapja is erdész volt, előbbi Békés város főerdészeként halt meg, 1885-ben. A család nevét hol Maárnak, hol Mayernak, de Hanzelmayernek⁴ is írták a békési anyakönyvek. Vegyes vallású házasságban születvén, a szokásoknak megfelelően édesanyja felekezetét követve lett református. Nevelése özvegy édesanyjára maradt, aki Margit (férje előző házasságából született) féletestvéreire is számíthatott. A jó képességű leány Békésen végezte elemi iskoláit.

⁴ Az anyakönyvek megjegyzése szerint Hanzelmayer az eredeti családnév. A debreceni leánynevelő intézet értesítői előbb Mayernak, később H. Maárnak, Maárnak nevezték. A századforduló táján ő maga is Mayernek írta a nevét, az 1920-as években már Maárnak.

Hitbéli növekedését édesanyja mellett Békés akkori református lelkipásztorának, Kecskeméti Ferencnek köszönhette. Kecskeméti a budapesti teológiát elvégezve (Balogh Ferenchez hasonlóan) Edinburghban szélesítette teológiai látókörét és lett ugyancsak az evangéliumi ébredés támogatója. Így szolgált a békési gyülekezetben 1884-től 1916-os haláláig. Lelkészsége alatt létrejött a Békési Jótékony Nőegylet és a Békési Református Ifjúsági Egyesület.

1899-ben Békésre látogatott, és a helyi Földmívelő Munkásegyletben tartott felolvasást kora kiváló egyházi szónoka, a Lorántffy Egylet tagja, a belmisszió lelkes és aktív híve, Gergely Antal református lelkész, aki ekkor a budapesti fogház lelkésze is volt. Lelkisége és missziós tevékenysége számos ponton rokonságot mutatott Maár Margit későbbi életével.⁵

A pedagógus – a tornatanítás megújítója

Maár Margit 1900-ban Budapesten élt, már óvónői oklevéllel a kezében elvégezte a Nemzeti Tornaegylet tornatanítónői tanfolyamát. A Nemzeti Tornaegylet ajánlásával testgyakorlásból a polgári iskolákra képesített tanítónőként 1900-ban került a debreceni református leánynevelő intézet felsőbb leányiskolájának tanári karába, annak ellenére, hogy csak a tanév végén tette le képesítő vizsgáját. Az ajánlás szerint *„igen derék erőt nyernek benne, annál is inkább, mert mindig az volt a vágya Debrecenben állást nyerni, de a mi a fő nála, a szorgalom”*.⁶ Több tanévben tanította tárgyát a tanítónőképzőben is. Pályája elején (mint az internátusban lakó tanítónő) felügyelőként is tevékenykedett. Szaktárgya mellett oktatott rajzot, szépírást és mértant is. Az 1916/1917-es tanévben óraadó volt a megnyíló polgári iskolai tagozaton, ahol éneket tanított.

Tanári működése kezdetén rögtön megmutatkozott, hogy az „ép testben ép lélek” mottójára a testnevelést nem csak a tanítási órák idejére tartotta szükségesnek. 1901-től a Debreczeni Torna- és Kerékpáros-egyesület keretei között tornacsapatot szervezett a leánynevelő intézet vállalkozó diákjaiból. Első nyilvános tornabemutatójukat 1902. február 9-én tartották, 30 fős csapattal. A *Sport-Világ* című újság így számolt be az eseményről:

⁵ Az evangyéliumlista. *Református néplap*, 1899. március 1.

⁶ TtREL I.120.c 3. d.

„Tornaverseny nőcsapattal. A „Debreczeni Torna- és Kerékpáros-egyesület” csarnokát az elmúlt ősztől a felső leányiskola növendékeiből álló nőcsapat is látogatja, kik közül néha 50-en is tornáznak egyszerre Mayer Margit tornatanítónő vezetése alatt. E hó 9-én egy 30 tagú bájos csapat csinos és czélszerű egyenruhában a közönség előtt is bemutatkozott és nemcsak az udvariasság révén, hanem tornászati szempontból is feltétlen dicséretet nyert. A délczeg csapat bevonulása s az egyszerű de szabatos kivitelű fabotgyakorlatok bemutatása, majd az énekszóra végzett füzérgyakorlat nemcsak zajos tapsra ragadta a közönséget, hanem azt a jótevő érzést is ébresztette, hogy ily ép, egészséges, ügyesen mozgó leánycsapat, a hol minden arcz csak úgy ragyog a mozgás keltette örömtől és a szép kivitelre törekvéstől, okvetetlenül megkedvelteti a tornázást és híveket szerez annak a nők körében is.”

Ez a nap volt az első próbálkozás a később hosszú évtizedekig élő nyilvános tornavizsgák szokásának meghonosítására az iskola és a város életében. Az esemény nagy sikerén felbuzdulva az egyesület elkötelezetté vált a női tornászás népszerűsítése ügyének. 1903. november 7-én egy hosszabb felhívásban fordult a város nőközönségéhez:

„Női tornászok Debreczenben. A Debreczeni Torna- és Kerékpáros-egyesület lapunk útján a következő felhívást intézi a hölgyekhez: A nő szervezete a mai nevelési rendszer mellett nem fejlődik ki jól. Az élet pedig nehéz munkát ró a nőkre. Akár férjhez mennek, akár munkával keresik meg kenyerüket: ép testre, erős lélekre van szükségük. A sok ülés az iskolában, a lányok szelídebb természete, a kézimunkák sok fajtája, a szokottabb szórakozások módja mind hozzájárulnak ahhoz, hogy a sok mozgásra, szabadban való tartózkodásra, élelem után járásra teremtett test elsatnyuljon.

Különösen így van ez a műveltebb osztály gyermekeinél. Ennek az eredménye, hogy az utódok mindinkább csenevésznek. Filigrán testű, halvány, ideges gyermekeket látunk lépten-nyomon. Az egészséges asszonyok száma hova-tovább csökken. A beteges asszony keze nem bírja tovább vezetni a háztartás gyeplőjét, cselédekre marad az is, meg a gyermekek gondozása is. Mindenki lát erre elég példát az ösmerősei között. Hogy ez nem jól van így, mindenki tudja. Hogy ép lélek csak ép testben lehet, mindenki hirdeti. Mégis a lélek gondozására jobbnál jobb és sok intézetünk

van, míg a testtel csak akkor törődnek, mikor már reperálni kell. Az iskolák nagyra szabott tananyaga mellett igazán, nem jut idő a testedzésre. Ezen segíteni kell. A ki szereti, hogy gyermeke piros, egészséges, eleven, ügyes, az tudja, mily módon biztosíthatja a zsenge test fejlődését, a fiatal lélek önálló erejét, a test erősítését – a tornászás által. Az fejleszti az erőt!

Az erő adja az önbizalmat, ez a munkakedvet, a kettő együtt biztosítja a sikert. Látjuk, érezzük, hogy gyermekeink érdekében segíteni kell az iskolákban, a melyeknek feladata a tanítás. – Segíteni azzal, hogy munkájukat kiegészítjük a test gondozásával. A nyilvánvaló hiányt pótolnunk kell.

A Debreceni Torna és Kerékpáros Egylet választmánya, mint Debrecen városának és társadalmának erre leghivatottabb tényezője kötelességének vél eleget tenni, amidőn ezen hiány pótlására fáradozik és a leányok tornázását előmozdítani igyekezik. Teheti azt pedig annál is inkább, mert azon helyzetben van, hogy egy teljesen felszerelt és kizárólag csakis az egyesület céljaira szolgáló külön tornacsarnokkal rendelkezik.

Említett egylet választmány örömet nyújt alkalmat arra nézve, hogy a serdülő leányok és felnőtt hölgyek is a testgyakorlást és tornázást űzhessék, a mennyiben a tornacsarnokot minden kedden és pénteken délután 4–7 óráig kizárólag a hölgyek és leányok Mayer Margit úrhölgy, ev. ref. felsőleányiskolai oklv. tornatanárnő oktatása és felügyelete alatt a tornázást gyakorolhatják.

Említett egylet választmánya a felsoroltakra való tekintettel erről azon megkereséssel értesíti Debrecen város tisztelt hölgyközönségét, miszerint a választmány ezen intézkedését szívesen tudomásul venni, a szülőket pedig miszerint kedves leányaiknak ezen külön torna oktatásbani részvételt megengedni méltóztassanak.

A mennyiben Mayer Margit úrhölgy a tornatanítást az ügy érdekében szívességből vállalta el, e torna órák látogatásáért külön díj nem fizetendő. A tornaterem fűtése és világításából eredő költségek fedezésére azonban, minden e tornaórákon résztvevő leány évente 4 koronát, felnőtt hölgyek pedig az egyesület hölgy-tagjainak tagsági-díját az az 5 koronát fizetnek, mely összeg a beiratkozás alkalmával előre lefizetendő...”

Az év végén a kezdeményezés sikeréről számolt be a *Debreczeni Újság*:

„A Debreceni Torna- és Kerékpáros Egyesület női csapata immár végleg megalkult. A csapatnak harmincnégy tagja van, valamennyien Debrecen úri tár-

sadalmából valók. A hölgyek hetenkint kétszer jönnek össze... és gyakorló óráik alatt a szabad- és szeryakorlatok minden nemével foglalkoznak... A csapatot Mayer Margit úrhölgy, a Dócy-intézet tornatanárnője vezeti és tanítja be. A kisasszony kitűnő szakerő és tanítványainak haladására méltán lehet büszke. A női csapat most a szabadgyakorlatokban is trainírozni fog és a legközelebbi háziversenyen pályára lép.”

Iskolájában a testnevelés oktatás helyzetéről így írt Aranyi Imre a *Testnevelés a Dóczi leányiskolában* című tanulmányában:⁷

„Ő vezeti be ezen tantárgyat a tanítóképzőben is, ahol elméleti és gyakorlati képzésben is részesültek a diákok. Munkája során főleg Matolay és Mauer útmutatásait követte. Óráin nagyobb szerepet kapott a több perces futás, a szökdelés. Az eszközök között megtalálható volt már néhány tornaeszköz, így az ugrózsámoly, a gerenda, az ugrómérce, a gyűrű. Ezen felszerelések, illetve az órák anyaga is bizonyítja, hogy ezen iskolában is megtörtént az elmozdulás a svéd és az angol típusú oktatás irányába⁸. A változásra utal az is, hogy nem múlhatott el óra valamilyen játék beiktatása nélkül. A VKM a testnevelés órákra a sorjátékokat, labdázást: farkas és a bárány, körfutás és a szökdelőkör nevű játékokat ajánlotta. A lánynevelőben is népszerűek voltak azok a népi vagy népi eredetű játékok, melyeknek egy részét az 1893-ban tartott országos játéktanfolyamon ajánlottak. Ilyen volt a fogócska, fehér és fekete, futvaütő, kotló és lánya, hátulsó pár előre nevű játékok. Végleg elfogadást nyert a játék, mint a testnevelés szerves része, mely »épp akkor, amikor a kezét ügyesíti, a derekat hajlékonyabbá teszi, ébreszti a gyermek figyelmét, szaporítja erejét, növeli bátorságát, kitartását.«

A megindult kedvező változások tovább tartottak Dóczy Gedeon nyugalomba vonulása után is. [...] A testnevelés népszerűbbé válását az is jelzi, hogy 1911-től rendszeresen megrendezték a tornavizsgákat. Erre általában a tanév végén, április-május-június hónapban került sor. Ekkor a tanulók fehér egyenruhában, gumitalpú cipőben mutatták be gyakorlataikat. Az

⁷ Aranyi Imre (1993): *Testnevelés a Dóczi leányiskolában*. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve 20. (1993) 99–114.

⁸ A tanárkari jegyzőkönyvek szerint 1913-ban. TtREL I.120/d 2. k.

ünnepség bevételeinek egy részét gyakran a legkiemelkedőbbben szereplő tanulók között osztották szét.

A leánygimnázium megszervezésével szaporodott a látogatások száma. Az eddigi egyházi, városi felügyelet mellett az állami ellenőrzés is érvényesült. A téli hónapokban tett látogatásaik alkalmával mindig kiemelték az udvaron létesített korcsolyapálya jótékony hatását. Az alsó udvaron lévő pálya oly népszerű volt a leányok körében, hogy az óráközi szünetekben is mindig igénybe vették, ami nem kis gondot okozott a pontos órakezdéseknél is. Az ellenőrzések elismerték a módszerekben történt változást. 1914-ben Marusek Pál miniszteri biztos jelentésében nagy örömmel tapasztalta a tornatanításban a svéd gyakorlatok felkarolását, ezt szolgálta az idén beszerzett svéd tornaszert, a bordásfal is. Az iskola vezetése szívügyének tekintette a testgyakorlás fejlesztését. 1914. június 11-én tárgyalták a továbblépés lehetőségét. Felhívták a tanári kar figyelmét arra, hogy a VKM rendelete alapján a tanterv immár évek óta a svéd tornát teszi az iskolában kötelezővé (1907).

Az iskola lépést akar tartani, s már néhány svéd tornaszert be is szerzett, de a tornatanárnő, Maár Margit még a német tornarendszerben nőtt fel, s ezért óhajtandó volna, hogy svéd torna-tanfolyamon vegyen részt.

A tanárnő a tanfolyamot 1914 nyarán elvégezte, melynek költségeihez az iskola 250 koronával járult [hozzá]. A tantestület részéről a kirándulások ügyében is tovább kívántak lépni; hiszen az állami iskolákban ez már kötelezővé van téve.”

A javaslatok megvalósítását azonban a háború megakadályozta. Az iskolát ugyan a katonaság nem vette igénybe, de más leányiskolával kellett osztozni az épületen. 1916-ban a tornatermet a Sepsiszentgyörgyről menekült Állami Tanítóképző Intézet számára rendezték be, majd a polgári leányiskola nyert itt elhelyezést. A testnevelés oktatása ilyen körülmények között szünetelt. Dóczy Imre középiskolai felügyelő így jellemezte az állapotokat: „most már minden zeg-zug meg van rakva osztályokkal, vagy taneszközökkel. A testi nevelés szenved a legtöbbet, csak ősszel és tavasszal az udvaron tornázhatnak a növendékek.”⁹ 1920-tól ugyan enyhült valamit a zsúfoltság, de a tornaterem kicsinek bizonyult ekkora intézménynek.

⁹ TtREL I. 1/o 15. d.

1919-ben a tanácsrendszer hetei alatt hitvalló keresztyén élete miatt egzisztenciája is veszélybe került. A tiltás ellenére is imádkoztatta növendékeit az órák kezdetén, és azt csak ismételt fenyegetések hatására szüntette be. Tanártársai, köztük Rábold Gusztáv és Nánay Béla, akik az új rendben próbálták védeni az iskola érdekeit, vették védelmükbe, mikor a Szakszervezet üldözése fenyegette. Megnyugtatták a felől is, hogy lakásán nyugodtan folytathatja a bibliaórákat és a vasárnapi iskolát is. Mikor aztán 1919-es szereplésükért az egyház felelősségre vonta a két tanárt, Maár Margit is kiállt mellettük. Tanúvallomása szerint egyikük sem gyakorolt befolyást a vallástanítás vagy az imádkozás eltörlésére, sem arra, hogy az internátust sem vehették igénybe a vallástanítás folytatására. Az imádkozás, egyházi éneklés beszüntetését tanácslóan ajánlották, nem erőszakosan követelték.

Nagy gondot fordított szakmai fejlődésére. Tagja volt a Testnevelési Tanárok Országos Egyesületének, rendszeresen látogatta a továbbképző tanfolyamokat, így szerzett hasznos ismereteket a plasztikus és gyógytorna köréből is. 1928-ban a tornavizsga belépődíjából 200 pengőt kapott külföldi tanulmányútjának fedezésére. Amikor kénytelen volt visszavonulni egy időre missziói munkájától, még anyagi áldozatvállalások árán is minden erejét a szaktárgyában való továbbképzésére, a haladással való lépéstartásra fordította, hogy kötelességének jobban megfeleljen.¹⁰

1922-ben a gimnáziumban szervezett szülői értekezlet előadójaként beszélt a testnevelés fontosságáról a megjelent szülőknek. A tanulmányban említett tornavizsgák nemcsak a tantárgyban elért előmenetelt voltak hivatva lemérni, de mintegy társadalmi eseményként lehetőséget nyújtottak az intézetben végzett munkába való betekintésre mind a szülők, mind a nevelés-pedagógia iránt érdeklődő művelt közönség számára is. Így ezek a tornavizsgák hamarosan a sajtó érdeklődésére is számot tartó társadalmi eseményekké váltak. A róluk beszámoló újságcikkek nem mulasztották el megemlíteni a tanárnő, Maár Margit ügybuzgalmát, lelkiismeretes munkáját.

1931-ben, a súlyosbodó gazdasági válság hatására a tantestület felvetette, hogy vessenek véget a nagyszabású, nyilvános tornaünnepélyek sorozatának. A nagy népszerűség azonban megmentette az eseményt, ami így továbbra is Debrecen város sportéletének kiemelkedő színfoltja maradt. A bevételt az

¹⁰ TtREL I. 120/c 3. d.

iskola fejlesztésére fordították, 1935-ben például a tornatér gyepesítésére és az öltöző modern fürdőkészülékekkel való felszerelésére. Tervei közt szerepelt még egy futópálya létesítése is. A tanfelügyelet később is megelégedettséggel nyugtázták a testi nevelés helyzetét a leánygimnáziumban.¹¹ „A testnevelés feltételei jók. A tornaterem ideális megépítésű és berendezésű. Nyári tornatérként az intézet tágas udvara teljesen megfelelő.” A tanfelügyelői jelentések egyaránt betekintést engednek Maár Margit tanári habitusába és a tornaórák hangulatába:

„1919/20: V–VI. svéd tornaszást végeztek bordásfallal és paddal s ez fegyelmezett, mégis plasztikus módon ment végbe. – 1921/22: Előbb svéd rendszerű ritmikus szabadgyakorlatokat végeztek zenekísérettel, azután magasugrást gyakoroltak. Mindkettőt decensül s amellet kellő fegyelmezettséggel végezték. – 1923/24: reám kedvezőbb benyomást tettek... II. tornaórája élénk vezetésével és gyakorlataival. – 1930/31: A testnevelés ügye is jó kezekben van, kellő színvonalon áll.”

Pedagógusi munkáját nem dicsérheti jobban más annál a ténynél, hogy gimnáziumi tanára volt az olimpikon tornász Törös Olgának, Nagy Margitnak és Fux Irénnek is. Szívén viselte a tornatanítás feltételeinek állandó javítását. 1906-ban a tornaterem, egy évvel később az öltözők fűtését oldották meg kezdeményezésére, 1909-ben 50 pár öntöttvas súlyzót szerzett be a tanítás számára, 1919-ben a tornaterembe villanyvilágítás bevezetését kérte. Saját kezdeményezéséből kísérletképpen egyéni lapot vezetett a tanulók testi fejlődéséről, gyakorlati képességeiről és jelleméről, megelőzve ezzel korát.

Szigorú elvárásai voltak a renddel és fegyelemmel kapcsolatosan is. A tornaöltöző rendjének megőrzése érdekében óráközi felügyeletet szervezett a 7–8. évfolyamok tagjaiból. A tornateremben felejtett ruhákért pedig 10 fillér büntetéspénzt szedett a tanárkar jóváhagyásával. A felesleges mulasztások visszaszorítása érdekében javasolta a tanárkarnak, hogy a gyengélkedő diákokat ne küldjék egyből haza, hanem irányítsák a tornatanáriba, ahol pihenhetnek és ápolásban részesülhetnek, javulásuk esetén pedig folytathatnák a napi munkát. Javaslatát a tantestület el is fogadta.

¹¹ TtREL I. 1/o. 15. d.

Pedagógusi munkájának bírálói

Meg nem értésben, gáncsoskodásban is volt része. 1932-ben maga a vallás- és közoktatásügyi minisztérium érdeklődött módszerei felől Baltazár Dezső püspöknél. A minisztériumhoz eljutott hírekből levont következtetések alapján véleményük szerint: „Maár Margit lehet képzett és buzgó testnevelő tanárnő, de nem pedagógus. A tanulókkal szemben való viselkedése pl. olyan, hogy a szülők – teljes joggal – a legnagyobb mértékben elégedetlenek vele. Több olyan református szülő van, aki leányát tisztán Maár Margit miatt nem adja a ref. leánygimnáziumba [... A] növendékekkel szemben türelmetlen, ingerült, sőt durva [...] A debreceni ref. leánygimnáziumra nézve nagy szerencsének tekinteném, hogy ha ő nyugalomba vonulhatna” – írták a miniszter megbízásából a püspöknek. Baltazár Dezső válaszában leszögezte: „nálam Maár Margit ellen feljelentés be nem érkezett, sem ellene fegyelmi eljárás folyamatba téve nem volt és nem is kéretett.” Ezért kéri a minisztert, „hogy az ügy felett napirendre térni méltóztassék.”¹²

A megtámadott tanárnő a leánynevelő intézet igazgatótanácsi elnökéhez írt hosszú levélben reagált a vádakra. Ebben pedagógusi hitvallását és keresztényen elköteleződését is kifejtette. Tanítványai, akiket következetesen „leányai”-nak nevez, lelkére kötötte, hogy testük, mint ami a Szentlélek temploma, tisztaságát, épységét megőrizni legszentebb kötelességük, csak így dolgozhatnak a nemzet felemelkedésén. Életcélja: Isten rendelése szerint szolgálni a gyermeknevelést és embermentést. „Bizonyos az, hogy soha nem néztem el a higiénia mellőzését és a hiúság túlkapásait [...] öltözetükben való fogyatékoságot, rendetlenséget, többszöri figyelmeztetés után, hol szeretettel, hol anyagi támogatással, hol feddével magam szüntettem meg, de soha sem durva, türelmetlen kifejezésekkel” – írta.

„Engedelmes, kötelességtudó, élénk, vidám gyermekeket sohasem dorgálok meg, s nem is félnék tőlem, mert év elején, de év közben is felhívom reá figyelmüket, hogy szeretettel, bizalommal tekintsenek reám, mint iskolai édes anyjukra, aki nagyon szeretem őket, de nem nézem el az engedetlenséget, rendetlenséget, kötelességmulasztást, hazugságot, egymás lekicsinylését, torzsalkodásokat. Tudják, hogy egész évben figyelemmel kísérem a kis és nagy

¹² TtREL I.1/c 319.

leányok iskolai, utcai, otthoni és társaságbeli modorát, magaviseletét.” Határozottan elutasította a vádat, mi szerint nem lenne pedagógus. Sőt, nézete szerint: „épen [sic!] az, hogy tornaórákon nem szorítkozom kizárólag a száraz vezénlyésre és a lélek nélküli klasszifikálásra, hanem a testneveléssel kapcsolatban felmerülő egészségügyi sőt a test és lélek kapcsolata miatt nem mellőzhető jellembeli, lelki és vallási vonatkozásokra is kitérek – talán épen [sic!] ez bizonyítja a legjobban, hogy teljes igyekezettel óhajtok pedagógus lenni.”

Vádolták azzal is, hogy a testnevelés órákon „szentbeszédeket” tart a diákjainak. Erre így reagált: „Volt alkalmam azokat az általam tartott Biblia-órákon elintézni. Csupán a tantervhez ragaszkodtam, mely igen bölcsen elrendeli a tornázás céljának, a testre és lélekre való hatásának, a higiénianak, az etikettnek a gyermek korához és értelmiségéhez mérve a gyakorlatok közben való alkalmoszerű beszövését.” Imádságos lelkületéről így írt: „Nem tagadom, év közben hiányzó tanárok helyettesítése alkalmával különböző osztályokban [...] az osztály egyhangú kérésére lelki dolgokról beszélgettünk s az órát imával fejeztük be. Nem tagadom azt sem, hogy ha valamelyik gyermekem vagy tanártársam súlyos betegen feküdt s a gyermekek célzást tettek, hogy 'Jó lenne imádkozni érte' - imádkoztunk.”¹³

A tanfelügyelői jelentésekből az derül ki, hogy a testnevelés oktatás soha nem szenvedett csorbát Maár Margit missziós működése miatt. Isten megadta neki az erőt, hogy ott, ahova állította, helyt is tudjon állni. Aki a szakma ítéletét kiállta, nem biztos, hogy minden gyermek szeretetét is maradéktalanul elnyerte: „Voltak tanáraink szépek is, fiatalok is közöttünk, például a tornatanárnőink [...] Kivétel volt közülük Maár Margit néni, aki az első évet vezette, a csattogtatójával, fekete, földig érő ruhájában, cúgos cipőjében inkább nézve ki katolikus papnak, mint tornatanárnőnek. Nekem isteni megváltás volt, hogy nyugdíjba ment, mert ha nem, biztos nem úszok meg még egy évet. Ő ugyanis elhatározta, hogy meghizlal, és így minden szünetben meg kellett jelenjek az ő kis tanári szobájában, ami lent volt a tornaterem mellett, és egy hatalmas szelet házi kenyeret vajjal, mézzel olyan vastagon megkenve, hogyha ránéztem is, rosszul lettem, a szeme láttára meg kellett ennem.” (*Vásáry Erzsébet I. éves leánygimnáziumi növendék, 1933/34*)¹⁴

¹³ Uo.

¹⁴ A kézirat a DRK Dóczy Gimnáziuma birtokában van.

1935-ben, miután betöltötte a nyugdíjjogosultsághoz szükséges életkort, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium rendelkezése értelmében, mellyel a munkanélküli értelmiségieket igyekeztek álláshoz juttatni, nyugdíjazták. A gimnázium értesítőjében így búcsúztak tőle tanártársai, jól jellemezve személyiségének vonásait:

„Mind a 35 évét intézetünk szolgálatában töltötte el Maár Margit. A testnevelés valóságos szívügye volt. Állandóan képezte magát itthon és külföldön, csak hogy mindig a legújabbat és legjobbat nyújthassa szeretett intézetének. Az expanzív lelkek természete szerint nagyon tudott szeretni, az igaz, hogy haragudni is, ha volt rá oka. De míg a szeretet örök lakást talált szívében, a harag fel s aztán ellobbant benne, mint a könnyű anyagok lángja. Keserű perceket életében csak az okozott neki, ha valaki nem akarta elismerni, hogy mennyire szereti a növendékeket. Folyton kínoztá, vérezte magát, mert úgy érezte, hogy ebből a szeretetből több is telnék tőle, és minden jó szándéka mellett sem tudja magát olyannak megmutatni, mint amilyen. A lelkiismeretével állandóan birkózó tanár típusa volt ő. A nyugalom éveibe elkísérheti az a kellemes érzés, hogy tanártársai megítélése szerint egész és becsületos munkát végzett.”

Fennmaradt néhány, diákja emlékkönyvébe írt, lelkeségéről képet adó sora is, az alábbi kettőben a teremtett világ szeretete és annak teremtője iránt érzett hálája fejeződik ki:

*„Szép a természet az ő pompájában,
de még szebb a nemes emberi szív, ha az
hit és szeretettel imádja az Istent.”*

(1909. 04. 04.)

*„Imádd az Istent,
Szeresd a dalt,
Ültess virágot.
Isten segít,
Dal vigasztal, s a
Virág illatot ad.”*

(1910. 04.27.)



A Debreceni Ref. Tanítónőképző Intézet (Dóczy) 1908–09-ben végzett növendékeinek tablója (Maár Margit – Mayer Margit néven –jelölve)

A keresztyén munkás

A tanítás mellett lázas keresésbe kezdett, hol tudhatná még kamatoztatni az Istentől kapott talentumokat. A diakonissza mozgalommal minden bizonnyal már Budapesten kapcsolatba került, és irántuk való elkötelezettségét Debrecenbe érkezve is megőrizte. Kialakuló lelkesége megfelelő talajra talált a puritán, konzervatív felfogású városban.

1909-ben a Filadelfia-diakonissza-egyletnek a Bethesda kórház megvétele érdekében adakozók között is ott volt, 3 korona adománnyal. 1913-ban már tagja volt a debreceni CE szövetségnek, a Bethánia helyi fiók-egyesületének. A Dóczyban nemcsak a nevelésben-tanításban találta meg helyét, de tanártársai között is meglelte azokat, akikkel közös lelki talajon álltak. A helyi szövetség tagja volt Tóth Etelka, a gimnázium történelemtanára is, akivel később a Szeretetszövetségben is együtt munkálkodtak. Tóth Etelkához később is mély lelki kö-

telék fűzte. „Ha valaki segít a Jóisten után, az mindig maga és Tóth Etelka”¹⁵ – írta 1936-ban. Lengyel Elza, az elemi iskola igazgató-tanítója szintén ebbe a lelki közösségbe tartozott.



*A Dóczi Intézet tanárai
– Maár Margit jobbról a
második*

(Fotó: Végvári)

1914 szeptemberében, több mint 10 éves huzavona után az Ispotályban megnyílt a debreceni diakonissza intézet. Az első olyan volt a debreceni intézet, amelyet nem valamilyen egyesület hívott életre és tartott fenn, hanem a magyar református egyház. Megalakításában döntő szerepe volt Kiss Ferenc professzornak, aki, mint látni fogjuk, bizonyos jelentős hatást gyakorolt Maár Margit missziós munkásságára. Első lelkésze Makay Lajos volt, segítőtje Uray Sándor lett. Rögtön az alapítás után hadikórházat rendeztek be az épületben, ahol az ápoló munkát kilenc testvér végezte. A munka mellett rögtön megindult az ápolónő-képző tanfolyam is.¹⁶

Pontosan nem tudjuk, mikor csatlakozott a diakonissza mozgalomhoz, de a *Debreceni Újság* 1916-ban már arról adott hírt, hogy a debreceni diakonissza otthonnak 40 Újszövetséget, 6 párnát és befőtteket adományozott. A

¹⁵ TtREL I.120/c 3.d.

¹⁶ Az intézet alapítására, működésére ld.: BARÁTH BÉLA et al., PETŐ Lajosné, szerk. (2001): *A Debreceni Diakonissza Intézet*. Diakonisszákért Alapítvány, Debrecen.

Bethánia Egylet lapja, a *Mustármag* 1917-ben beszámolt róla, hogy a püspökladányi, berettyóújfalui, gáborjáni és nyíregyházi testvérek Debrecenbe látogattak, hogy az ottani egyleti tagokkal közös bibliaórán vegyenek részt. Az alkalmat Makay Lajos diakonissza-lelkész vezette a diakonissza intézet nagytermében, másnap pedig Maár Margit lakásán tartották összejövetelüket. Munkáját mindig lelkiismeretesen, hűséggel végezte. 1920 szeptemberében Debrecen első belmissziói konferenciáját rendezte meg a diakonissza egyesület, amelyen Vargha Gyuláné is részt vett. Az alkalmat szeretetvendégség követte a Dóczi intézet internátusának ebédlőjében. Az év végén 157 rászorulóknak osztottak ételt ugyanott. Így használta diakóniai és missziós célokra lehetőségeit.

1921 folyamán a Diakonissza Otthon és a Hadiárvaház javára Bocskai-kertben, Bihartordán, Derecskén, Hajdúsámsonban, Mándokon, Berettyóújfaluban, Gáborjánban, Szentpéterszegen, Monostorpályiban, Püspökladányban és Kékiben járt gyűjtőkörúton, és 62.544 korona 90 fillért gyűjtött a diakonissza pénztár javára.¹⁷ Az I. világháború viszontagságai után a debreceni diakonissza ház ismét gyarapodásnak indult, számos új testvér kérte felvételét. A mozgalom helyi irányítói, a múlt tapasztalataiból tanulva úgy látták, képzett, határozott vezetőre van szükségük. Maár Margitra gondoltak, akit Baltazár Dezső is támogatott. Az 1920/21. és az 1921/22. tanév során egy évi szabadságot nyerve a Dóczi Intézettől, el is vállalta a debreceni anyaház vezetését. „Lelkesedő egyén volt – írta róla Uray Sándor debreceni lelkész. – De nem tudta figyelmét és munkásságát a mi ügyünkre koncentrálni.” Mégpedig azért nem, mert formálódó, kialakuló küldetéstudata, missziós tenni akarása Istentől kapott hivatásának egyre inkább a börtönmissziót érezte, s nem akart többfelé is munkálkodni fél szívvel, fél erőbedobással. „Talán egy fél évig sem volt körünkben.” Megbízatásáról hamarosan lemondott, „s boldog volt, ha távozhatott” – fogalmazott visszaemlékezésében Uray Sándor.¹⁸ 1923 elején már Nagy István volt az intézet vezető lelkésze, rövid megszaki-tással az államosításig.

Internátusi nevelőként adta magát a lehetőség, hogy a rábízott leányok lelki életét is ápolja, igyekezzen megtartani őket az evangélium követésében.

¹⁷ TtREL I.120/c 3.d.

¹⁸ Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár, Kézirattár R 3001.

1919 őszén, még a román megszállás alatti Debrecenben ott volt a Konfirmált Leányok Szövetségének verestemplomi bemutatkozásán, amellyel a szélesebb nyilvánossággal akarták megismertetni az egyesület céljait. Az egyesület egyházépítő, léleknevelő munkával, az Evangélium köre akarta gyűjteni a konfirmált leányokat, társadalmi rangkülönbség nélkül. Az egyesület karácsonyi ünnepségén ő mondott ünnepi beszédet.

1920-ban bevásztották az újonnan alapított Kálvinisták Templomegyesülete női választmányába. 1922-ben a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége debreceni tagozatában a hitbuzgalmi ügyosztály vezetőjeként tevékenykedett. Missziói munkája kezdetben kiterjedt a debreceni helyőrség legény-ségi állományú katonáira is.

Az 1908. évi XXXVI. törvény a fiatakorúakkal kapcsolatos büntetőjogi kérdésekkel foglalkozott. A törvény nyomán 1910-i hatállyal felállított ún. fiatakorúak felügyelő hatóságainak feladatai közé tartozott a javító-nevelő-intézetek és fiatakorúak fogházainak látogatása, működésük ellenőrzése, a feltételes szabadon bocsátások és a nevelő családokhoz való kihelyezések véleményezése. Közreműködés a nevelő családokhoz kihelyezett, illetve a feltételes szabadlábba helyezett fiatalok elhelyezésében és a felettük gyakorolt felügyeletben. Javasolhatta ugyanakkor az ideiglenesen szabadlábba helyezett fiatalok visszaszállítását is. A felügyelő hatóság feladata volt az is, hogy az erkölcsileg veszélyeztetett gyermekek/fiatakorúak társadalmi védelmét a rendelkezésére álló eszközökkel megszervezze. Különösen fontos munkája volt ennek érdekében előmozdítani, hogy a területén, a gyermekvédelem körében működő hatóságok és intézmények, egyesületek egységes, céltudatos, tervszerű eljárást kövessenek, illetve, ahol ilyenek még nem működnek, létesüljenek. Ha a fiatakorúak ügyeinek tekintetében törvényi hiányosságokat tapasztaltak, azt az igazságügy miniszternek jelezték.

A területi alapon működő hatóságok tagjai voltak: a székhelyen lévő hivatalok (ítélőtábla, ügyészség, ügyvédi kamara, polgármesteri hivatal, árvaszék, tanfelügyelőség, gyermekmenhelyek, javítóintézetek) képviselői, illetve a gyermekvédelem területén működő, vagy az iránt kiválóbb érdeklődést mutató egyének (főképp tanárok, lelkészek, jótékonyági vagy gyermekvédő szervezetek tagjai). Egy-egy hatóság létszáma elérhette a 100 főt is. (A fiatakorúak debreceni felügyelő hatóságának soraiba 1938. február 28-i hatállyal nevezték ki Maár Margitot az 1940. december 31-ig terjedő időszakra.)

Az Üdvhadsereget 1865-ben Angliában alapította William Booth metodista lelkész, aki szilárdan hitte, hogy a keresztény hit szerves része a szolgálat és a szociális igazságtalanság és a nyomorúság elleni harc. Azt vallotta, nem elég a templomokban prédikálni, cselekedni kell. Munkájuk szervesen gyökerezett a protestáns ébredés eszmeiségébe, amely a rászorulókhöz tevélegesen vitte közel az Evangélium gyakorlatát. 1877-ben formálisan is elszakadtak a metodizmustól, létrehozva az Üdvhadsereget, szervezeti mintaként, az akkori viktoriánus Anglia alapjait adó hadsereget választották. A tagok egységes egyenruhája segítette a munkát, könnyen megkülönböztette a tömegben dolgozókat és elfedte a társadalmi különbségeket. 1878-ban Booth átszervezte a missziót, első tábornokává vált, és bevezette a katonai struktúrát, amelyet hagyományként azóta is megtartottak. Ennek megfelelően a mozgalom helyi egységeit (hadosztályait) kapitányok illetve ezredek irányítják ma is. Szervezetük ökumenikus alapon nyugszik, tagjaitól nem várja el, hogy azok kilépjenek eredeti felekezetükből.

Magyarországon elég későn, 1924-ben bontott zászlót az Üdvhadsereg külföldi tisztek segítségével, hamarosan harminc segítő központ jött létre országszerte. Bár Maár Margittól magától származó személyes forrásaink nincsenek ezzel kapcsolatban, de joggal hihetjük, hogy a katonás testnevelő habitusához közel állt ez a mozgalom. 1926-ban, amikor a magyarországi Üdvhadsereg első nagyobb szabású feladatként férfiak számára otthon felállítását tervezte, Maár Margit 650.000 koronát gyűjtött a célra. Ökumenikus látását mutatja, hogy akart és tudott együttműködni református egyházán kívül más, az evangélium alapján álló szervezetekkel, egyházakkal a krisztusi tanítás közvetítésében.

1928-ban az Üdvhadsereg *Segélykiáltás* címen megjelenő értesítőjében ő számolt be Rugár József debreceni kapitány házasságkötéséről. E rövid írás lelki életéről is hű képet adott. A két háború közötti ébredés karizmatikus-pünkösdi jegyeit, a Szentlélek életet átalakító munkálkodásába vetett mély meggyőződést, az arra való ráhagyatkozást lehet felismerni benne. Beszámolójában az Istentől ihletett lélekkel mondott prédikáció, a Jézus mentő szeretetéről szóló bizonyosságtétel gyümölcsének, az „Úr legdrágább ajándékának” ismerte fel a bűnbánat érzésének felébredését a lelkekben és annak nyílt megvallását a gyülekezetben.

A debreceni református egyház 1928-ban állította fel az egyházrészi körzeteket, saját tanácsosokkal, nagyobb mozgásteret adva egy-egy templom közösségének. Maár Margitot már ebben az évben beválasztották a Piac utcai egyházrész tanácsába.

Sokan az értelmiség soraihoz tartozó emberek közül sem tudtak mit kezdeni a kegyességi élet olyan megnyilatkozásával, mint amilyen Maár Margit élete volt. Felületesen nézték és összetévesztették azt a kegyeskedő képmutatással. A Maár által kritizált Oláh Gábor 1923-ban így fogalmazott a *Naplójában*):¹⁹

„Egyik barátom most hozza éppen a Dunántúlról, hogy ott találkozott a debreceni Dóczy Leánynevelő Intézet tornatanítónőjével, Maár Margit kisasszonnyal, aki szabad idejében veszendő lelkek mentésével foglalkozik, szóval misszionárius, ez a hölgy sajnálkozva mondogatta: milyen kár ezért az O. G-ért; micsoda istentelenségeket ír pl. a *Két testvér* c. regényében! Ccc! El is égették egy barátnőjével ezt a borzalmas ördög-könyvet – miután elolvasták. Maár Margit azt mondja: sokat imádkozik bűnös lelkemért, amelyet az Ördög tart megszállva... és hiszi, ő még megment valaha. Igazán meghatott ez az önzetlen közbenjárás értem az üdvösségek uránál, s elhatároztam: legközelebb fölkeresem Margit kisasszonyt és megköszönöm neki lelki ügyvédségét kárhozatra való ítéltetésemben. Kitűnő regényalakot sejtek benne...”

A börtönmisszió

Hogyan és mikor kapott elhívást a börtönmisszió embert próbáló munkájára? – keveset tudni róla.

A börtönmisszió egyidős magával a börtönbüntetési formával. Igaz kezdetben, századokig ez nem jelentett egyebet, mint a foglyoknak nyújtott lelki vigasztalást. A szabadságvesztés büntetésre ítélték társadalomba való visszavezetésének segítése Magyarországon a századfordulón még egészen

¹⁹ OLÁH Gábor (2002): *Naplók*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 321.

új gondolat volt nemcsak a büntetőjoggal hivatásszerűen foglalkozók, de a belmisszió iránt elkötelezett egyháziak körében is.

Debrecenben 1902-ban alakult meg a Rabsegélyező Egyesület. Alapítója Csiky Lajos volt, a Református Kollégium gyakorlati teológiai tanszékének erős missziói érdeklődéssel megáldott professzora. Kezdeti céljuk a börtönbüntetésre ítélték családjainak anyagi támogatása volt, de hamarosan felvetették egy rabmenház felállításának tervét. Csiky örömmel konstataálta, hogy az igazságügyi kormányzat is a fentebb említett modern eszmék mellett tette le a voksát, ezért tervezetet készített arra nézve, hogy a város bocsásson rendelkezésükre egy kertgazdaságot és épületet, ahol az elítéltek egy része a börtön falain kívül dolgozhatna, illetve a telken építendő menházban a szabadult rabok ideiglenesen szállást nyerhetnének, és saját keresettel kezdhethék újra életüket. Kezdeményezése nem talált egyöntetű támogatásra a város közönsége előtt. A vállalkozást ellenzők közt volt, aki a helyi lapok hasábjain fejtette ki ellenvéleményét, kemény szavakkal ostorozva a szerinte amúgy is jó sorban lévő börtönbüntetésre ítélték további anyagi támogatásának ötletét. Az Egylet azonban nem volt hosszú életű, 1907-ben meg is szűnt, így a nagyszabású tervekből, a rabmenházból egyelőre nem lett semmi.

Hosszabb szünet után, 1923-ban a Bethánia Egylet keretei közt alakult meg a protestáns börtönmisszió, mely Debrecenben a diakonisszaotthont vezető Nagy István személyében lelt támogatóra. Margit testvér az Egylet tagjaként megtalálta új missziós munkaterét, Krisztus megváltását felekezeti különbség nélkül hirdette minden elítéltnak.

A börtönviseltek számára kialakított szeretetház gondolatát először 1925-ben fogalmazta meg nyilvánosan. A következő évben megkapta a belügyminisztérium engedélyét, hogy célja megvalósításához 6 havi időtartamra gyűjtést kezdhessen Hajdú, Szabolcs, Bihar, Békés, Jász-Nagykun-Szolnok és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyék területén mind pénzadományok, mind természetbeni ajándékok gyűjtésével.

A lapok így fogalmazták meg a gyűjtés célját:

„[H]ogy a fogház és börtönviselt embereket az elzülléstől megóvja és visszavezesse a társadalmi életbe [...] Ennek a szeretetháznak a rendeltetése az volna, hogy a fogházból és börtönből kiszabadult emberek átmenetileg segélyben részesüljenek, szállást, kosztot és ruházatot kapjanak,

hogy ez az intézmény mintegy lépcsőül szolgáljon a megtévedt embereknek a társadalomba való új élet kezdéséhez.”²⁰

Debrecenben hónapok alatt megnyerte gondolatának Hadházy Zsigmond főispánt, Gergits Zsigmond ügyészségi és Kesserű Lajos törvényszéki elnököt, akik közös felhívásban kérték a város lakosságának támogatását. Ebben rámutattak arra, hogy a szabadult rabok visszavezetése a társadalomba nemcsak erkölcsi kötelesség, hanem nemzetgazdasági érdek is egyben. A Trianon utáni újjáépítésben mindenkire szükség volt. Ennek a reszocializációnak a kezdő lépései a büntetésvégrehajtási intézeteken belül már adottak voltak, a felekezeti lekések, a börtönmisszió, a börtönszemélyzet szemléletének megváltozása által ez irányban hathatós javító munkát tudtak kifejteni.

Az egyetlen megoldandó probléma azoknak a szabaduló foglyoknak a helyzete volt, akiket a szabad életben nem várt az újrakezdéshez elegendő anyagi háttér, stabil munkalehetőség. Őket fenyegette leginkább a visszaesés veszélye. „Ilyen megtévedt, de becsületesen dolgozni akaró, új életet kereső, de maguk lábán még megállani nem tudó, szerencsétlen emberek részére felekezeti különbség nélkül [...] munkaalkalmat biztosító szeretetház alapítását célozza a debreceni fogházmisszió” – írták felhívásukban.²¹

A minisztérium megadta a gyűjtési engedélyt a munka szervezőjének, Maár Margitnak, ezért kérték a debreceni polgárokat, tehetségükhöz mérten adakozzanak a jó cél érdekében, mely nem csak a polgárok vagyónbiztonságát, de a kallódó lelkek megmentését és a haza javát is szolgálta. Maár Margit az 1925/26-os tanévre szabadságot nyert iskolájától. A gyűjtés megindítását Debrecenben egy, a megyeházán tartott előadása vezette be 1925. május 8-án. Előadásának tárgya a bűnözők lelkipilágának, a foglyok sorsának bemutatásán át a bűncselekmények megelőzésének gondolatáig ívelt, s ez utóbbiban a vallásos nevelés, a család és a társadalom felelősségét taglalta. Végül felvázolta a meginduló gyűjtés célját, segítséget szerezni azoknak,

²⁰ Szeretetház felállítást tervezi a fogházmisszió. *Debreceni Független Újság*, 1925. május 24., 4.

²¹ Uo.

akiket nem megrögzött bűnös lelkük, hanem sorsuk szerencsétlensége vitt a bűn útjára.²²

Szélesebb körben a sikeres gyűjtés előfeltétele volt, hogy a művelt közönséget meggyőzze célja szükségességéről. Hogy ügyére irányítsa a sajtó és a közvélemény figyelmét, első útja a szegedi Csillag börtönbe vezetett. Ez az intézet már akkor is hírhedt volt a büntetésvégrehajtás világában. Több városban tartott előadást, egyrészt a keresztyén élet értékeire hívva fel a figyelmet megelőzési céllal, másrészt élénken ecsetelte a szabadságvesztés büntetésre ítélték szomorú életkörülményeit. Előadásait mindig szívből jövő személyes, hosszabb imával kezdte és végezte. 1925. augusztus 18-án Kiskunfélegyháza közönsége előtt ismertette a fogházmissziót és azt az öt éves munkát, amit Debrecen, Vác, Szeged fegyintézeteiben az elítéltek között végzett. Személyes tapasztalatai alapján érzékletesen festette le a rabok nyomorúságos lelkiállapotát, tisztább élet utáni vágyát és egyesek megtérését. Öt nappal később Cegléden tartott előadást arról, hogyan védhetik meg a szülők gyermekeiket a bűntől. A pedagógus célja a gyűjtés mellett az is volt, hogy szülők figyelmét a gyermek bűnös hajlamaira, és az azokból eredő bajokra felhívja, és a bűnbeesés megelőzésére tanácsot adjon.

A nyár folyamán a Pest vármegye területén lévő fenyítő intézeteket kereste fel, hogy vigaszt nyújtson és a lelki szabadulás útját mutassa meg azoknak, akik készek voltak Krisztust szívükbe fogadva jó útra térni. Októberben ismét Szegeden, majd Kecskeméten járt. Előbbi helyen a városháza közgyűlési termében tartotta meg előadását, felhívva a figyelmet a missziói munkának erre a még mindig elhanyagolt területére. A *Délmagyarország* október 10-i száma²³ az előadás gondolatait is közölte:

„Szerinte a tudományszomj, a pénzvágy és a sport (túlhajszolása) a testkultúrát fejlesztette ki a lélekkultúra rovására, pedig az emberi test a szentlélek temploma és az az ember, aki csupán a test parancsait követi, csak akkor eszmél öntudatra, amikor a börtön küszöbén botlik meg. A mai korszellem, a tisztátalan lélek szelleme, beteggé tette a világot. Vissza kell térni az egyedül helyes és egészséges útra, Jézus Krisztus útjára, mert

²² A vallás, a család és a társadalom szerepe. *Debreceni Független Újság*, 1925. május 7., 5.

²³ Börtönmissziós előadás a városházán. *Délmagyarország*, 1925. október 10., 5.

különben, ha a tudományok eredményeképpen fel is emelkedhetik az ember teste a levegőbe, de lelkével még szenvedő embertársaihoz sem juthat el.”

A beszámolók nem titkolhatták el, hogy az előadás magának Maár Margitnak a mély vallásosságát, személyesen megélt hitét is bizonyította. Elmondta, hogy a fogházmisszió, amely a legtöbb áldozatot kívánja, és emberi szemmel nézve a legcsekélyebb eredménnyel jár, csakis az Istenbe vetett hiten alapulhat. Ismertette a szülő és a gyermek között fennálló helyes és helytelen kapcsolatot, itt is a legkeresztényibb hitet és erkölcsöt jelölte meg egyedül helyes alapnak. Szerinte csak a vallásosan nevelt gyermekekből lesznek a törvényeket tisztelő, tiszta gondolkodású puritán életű polgárok, akik már gyermekkorukban megtanulják, hogy jónak lenni nagyon jó, az életet pedig az emberi bűnök teszik rúttá.

A *Reformátusok Lapja* 1925. október 18-i száma szomorúan jegyezte meg, hogy kecskeméti előadásának csekély számú hallgatósága volt. Előadásában a „bűnözők, a börtönlakók lelkivilágába engedett bepillantást, melynek oka a testiség (testi vágyak), amelyért szenved az egész föld népe, az egész embervilág, a bűn, amelyet azért követ el az ember, mert nem ismeri, vagy nem akarja ismerni a tiszta, Istenben és az Krisztusban rejtett életnek szépségeit s gazdag áldásait.” A *Kecskeméti Lapok* október 25-én így írt ugyanerről az alkalomról: „Előadása hittel és a fogházmisszió magasztosságának tudatával áthatott prédikáció volt, komoly és megindító szózat az őszinte emberszeretet felkeltésére.” (Évtizedekkel később, 1949-ben írt levelében²⁴ számolt be arról, hogy a fegyházak lakói elkeseredetten okolták félresiklott életükért a világ csábításait, a kocsákat, a fényűző mulatókat, és őt kérték, járjon közbe ezek bezáratásáért.)

1926-ben a debreceni Kálvinisták Templomegyesülete keretei közt is megkezdődött a börtönmissziós munka. Maár Margit az év elején ismét Kecskeméten tartott előadást a Protestáns Egylet meghívására. Megrázó színekkel festette le a rabok börtönbeli és otthoni életének nyomorúságát és azt a nagy munkát, amit a börtönmisszónak végeznie kell.

²⁴ Ráday Levéltár A/1.c 142/1949 (a levélről később még részletesebben szó lesz).

Gyűjtőkörútjának lezárása a Templomegyesület belmissziói estélyén volt, 1926 márciusában. Nagy István belmissziói lelkész ismertette a magyarországi börtönmisszió múltját és céljait. Maár Margit nagyszabású előadásában beszélt fogházmissziói tapasztalatairól.²⁵ „A kiváló tanárnő egész életét a társadalom számkivetettjeinek szenteli” – írta a sajtó. „Végigjárja az összes magyarországi börtönöket és egyúttal tapasztalatokat is gyűjtve vigasztalja a foglyokat és a hit vigaszával könnyebbíti meg lelkeiket.” Majd az elítéltek lélektanát mutatta be, s érdekes tényként említette meg azok érzékenységét, mely mintegy együtt járt a tisztulási folyamattal. Leveleket olvasott fel, melyek kivétel nélkül arról tanúskodtak, hogy mennyire eredményes a börtönmissziói munka: az elítéltek lélekben megtisztulva új emberekké lettek. „Mióta Krisztust ismerem, életemet neki átadtam és másoknak is tudok beszélni mentő hatalmáról, azóta úgy érzem, hogy én itt bent is szabad ember vagyok és nem rab” – idézte fel évtizedekkel később egy, a váci fegyházban lévő rablógylósságért elítélt ember szavait.

Aktív börtönmissziós tevékenységének azonban igen hamar véget vetett egy sajnálatos eset. Az 1926. március 15-ére, a debreceni katonai fogházban tervezett hazafias előadást el kellett napolni március 17-ére. Ekkorra azonban a leánygimnáziumba előre bejelentett tanfelügyelői látogatást terveztek. Az iskola vezetése a városi ügyész és a fogházparancsnok közbenjárására ugyan elengedte Maár Margitot a program levezetésére, de későbbi feddésükre felhagyott évtizedes missziói munkájával. Ezután majd tíz évre visszavonult az evangéliumi munka első soraiból, de szívében soha nem szűnt meg az elhívás.

Az Üdvhadsereg Debrecenben az ő segítségével indította el börtönmissziói munkáját. Erről először 1938 februárjában számolt be a *Segélykiáltás*:²⁶

„Rothstein ezredes üdvhadjárata. [...] Debrecenben 15-én és 16-án a hadosztályban tartott lelkes és áldott összejöveleteken kívül alkalma volt egy jóakarónk, Maár Margit tanítónő közbenjárása révén a fogházban szólni Isten igéjéről...”

²⁵ *Debreczeni Újság*, 1926. 03. 13.

²⁶ Rothstein ezredes üdvhadjárata. *Segélykiáltás*, 1938/2. (02. 01.), 8.

1939-ben hasonló tartalmú írás jelent meg a lap hasábjain. 1938 júniusában Bordás Ferenc kapitány az Üdvhadsereg debreceni munkáját ismertető beszámolója írt a szervezetnek és Maár Margitnak a Lélek gyümölcseit termő együtt munkálkodásáról:²⁷

„Örömünkre szolgált, hogy ha szűk korlátok között is, de együtt dolgozhattam, és segíthettem Maár Margit missziós nővérnek a fogházmisszió munkájában. Meglátogattam a foglyok hozzátartozóit, igyekeztem elintézeni azok ügyes-bajos dolgait is, melyekre a foglyok megkértek. Volt olyan fogoly, aki Bibliát kért és örömmel juttattam neki a Szentírást, mert tudtam, az csak áldásukra és javukra lehet. Kiszabadulása után egy fogoly hozzánk fordult és egyik testvérünk révén sikerült is munkához juttatni.”



*A Bethánia CE debreceni csoportja – 1913 körül;
Maár Margit az álló sorban jobbról a harmadik
(Fotó: Takács Vince fényképész)*

²⁷ Mi történik Debrecenben? *Segélykiáltás*, 1938/6. (06. 01.), 20.

Itt már csírájában jelen volt szinte minden, amit Margit testvér megálmodott a börtönviseltek megmentése érdekében. Az Üdvhadsereg anyagi lehetőségei, ismertségének csekély volta azonban nem tették lehetővé a nagyobb szabású munkát.

Kiss Ferenc és az Országos Református Szeretetszövetség

A „magyar reformátusok szociális apostolának” is nevezett Kiss Ferenc, az Országos Református Szeretetszövetség létrehozója Kenderesen született 1862. december 4-én, édesapja református tanító volt. 1880-ban iratkozott be a Debreceni Református Kollégium teológiai karára. Tanárai voltak többek között Balogh Ferenc, az egyháztörténet és Csiky Lajos, a gyakorlati teológia professzora is, akik meghatározóak lettek lelkiségének fejlődési irányára, szociális érzékének kialakulására. 1887-ben bécsi tanulmányútra ment, ott Eduard Böhm-től tanult dogmatikát és vallásfilozófiát, Szeberényi Jánosnál hallgatott gyakorlati teológiát. 1889-ben került Debrecenbe, ahol segédlelkézi szolgálatot végzett. Több helyen szolgált már, amikor 1911-ben alsó-szabolcsi esperessé választották, majd egy év múlva egyházkerületi főjegyző lett. Ebben az évben foglalta el az újonnan szervezett (mai néven) pasztorálteológiai tanszék professzori állását. Szervezőmunkája eredményeképpen több helyen létesült Kálvineum. 1914-ben a Debreceni Királyi Tudományegyetem első rektorává választották. Ekkor szervezte meg a Lelkészképző Intézetet is.

Lelkészként, tanárként az elméleti, csupán prédikáló lelkésztípus helyett a gyakorlatban cselekvő lelkipásztor ideálját állította középpontba, aki a néppel él, és a nép számára szervez támogató-hitet mélyítő közösséget, evangelizálási alkalmat. Szorgalmazta, hogy a lelkészek missziói munkájukba vonjanak be munkatársakat, a gyülekezet arra alkalmas tagjait. Programja középpontjában állt a rászoruló felkarolása, segítése. Ezt a munkát azonban teljesen új alapokra akarta helyezni. Eddig a gyülekezetek, különböző református, protestáns egyesületek végezték ezt a munkát, de ezek túlságosan sokfélék voltak, sokszor egymás munkaterét keresztezték, időnként megjelent a rivalizálás, a széthúzás is köreikben. A számos egyesület, a sok adakozásra hívás elkedvetlenítette a legjobb szándékúakat is.

A kialakult helyzet egyik legfőbb okát Kiss Ferenc kora belmissziói gyakorlatában látta. Ő a gyülekezetek, a szorosán vett Egyház feladatává akarta tenni a szociális, diakóniai munkát. Ahol a gyülekezetnek nem, vagy alig volt ilyen irányban tennivalója, ott a magasabb egyházi hatóságoknak kell olyan intézeteket létrehoznia, amelyek ellátják ezt a szeretetmunkát. A belmisszió feladatait két csoportra osztotta: a külső bajok a fizikai és szociális természetű megoldandó problémák voltak, a belső bajok az erkölcsi-vallásos természetűek. A hatékony belmissziói munkának mindkettőt orvosolnia kell. Ez a komplexitás aztán meg is mutatkozott a Reménység Háza gondjaiban majd kudarcában is.

A körülmények még az 1930-as években sem kedveztek teljesen elképzeléseinek, ezért kezdetben ő is egyesület alapításában gondolkozott, azzal az eltökélt szándékkal, hogy amint a körülmények lehetővé teszik, az egyesületi formát felváltja a közegyházi irányítás. 1931. május 12-én végül az országos zsinat ülésén alakult meg az Országos Református Szeretetszövetség. A szövetség tagja lehetett minden konfirmált református. A tagsági díjakat úgy állapították meg, hogy mindenki anyagi lehetőségeihez képest járuljon hozzá a Szeretetszövetség céljaihoz. Országszerte jótékony esteket, hangversenyeket, ünnepélyeket szerveztek, minden alkalommal gyűjtést rendezve a Szövetség anyagi megerősödésnek érdekében. Kiss Ferenc (és a Szövetség) fontos elképzelése volt a felnövekvő generáció rendszeres jótékonykodásra nevelése, a tudatos szociális felelősség felébresztése bennük. Ennek előmozdítására a református iskolákban bevezették az ún. árvanapok tartását, amikor a tanulókkal megismertették a Szeretetszövetség céljait és munkáját, a gyermekek pedig műsort adtak az árvák támogatására.

A Maár Margit elgondolása és a Kiss Ferenc által kijelölt út megfelelőnek mutatkozott, hogy a rászoruló börtönviseltek reményt, támogatást kapjanak újra kezdődő életükhöz. Kiss Ferenc, a Szeretetszövetség vezetője felismerte e gondolat nagyszerűségét és anyagi segítséggel sietett megvalósítani a tervet. 1934-ben megalakult a Szeretetszövetség debreceni köre, Maár Margit maga is ott volt az alakuló ülésen. A kör vezetésében később részt vettek a Dóczi Intézet tanárai is, mint Kopányi Mária és Sarkadi Ida.

A Reménység Háza

Az indulás nehézségei

A gyűjtés lezárult, megkezdődött a tervezés időszaka. A pénzhiány, az időközben kitört gazdasági válság és a bürokrácia útvesztői miatt azonban az előkészületek is lassan haladtak. A sajtó érdeklődve, olykor sürgetően számolt be a munkáról és Margit testvér tovább folytatott rabmissziójáról. Szegeden töltötte életfogytig tartó fegyházbüntetését a detektívgyilkosságért elítélt Rácz Kálmán. Őt és debreceni származású rabtársait látogatta meg 1935-ben Maár Margit missziós testvér, „akivel a detektívgyilkos órák hosszát imádkozott és elmélkedett vallásos témákról”.

Túri Mihály feyházór így mesélt a sajtónak a találkozásról: „A Missziótársulattól Maár Margit tornatanárnő látogatta meg és nagy lelki odaadással próbált a lelkére beszélni. 3 óra hosszát volt bent Rácz cellájában és amikor kifáradtan eltávozott, lelki kötelességem[nek eleget téve...] kérdést intézni Ráczhoz, mit szól a sok szép lelki oktatáshoz?”²⁸ Az elítélt csak annyit válaszolt: „Jobb lett volna egy Havanna szivar és 1 liter bor!”

Margit testvér kénytelen volt felismerni, hogy önmaga képtelen egyedül megvalósítani nagy tervét, az évek során nehezen összegyűjtött adományok nem fedezik az építkezés, berendezés költségeit. Ezért 1936-ban az Országos Református Szeretetszövetségnek ajánlotta fel az összegyűlt pénzüsszeget, 6.766 pengőt a cél változatlan fenntartásával, vagyis, hogy a Szövetség fenntartásában rabmenház épüljön Debrecenben a szabaduló elítéltek számára. A szövetség vállalta, hogy több mint kétszeresére, 17 ezer pengőre egészíti ki a gyűjtésből befolyt összeget.

1937 elején, amikor a pénz már együtt volt, küldöttség kereste fel dr. Kölcsey Sándor polgármestert, hogy támogassa az ügyet és biztosítson telket a Szeretetszövetség számára. A küldöttséget Maklár Károly püspök vezette, tagjai Maár Margiton kívül Koncz Aurélné, Uray Sándor lelkész, egyházkerületi főjegyző, Makkai Sándor és Szentpéteri Kun Béla egyetemi tanárok, és T. Szűcs Géza kormányfőtanácsos, presbiter voltak. Debrecen városa végre kijelölt egy 1400 négyszögölös telket, amit 99 évre használatba átengedett a Magyar Református Szeretetszövetségnek a rabmenház céljaira. A telek a

²⁸ Beszélgetés Turi Mihállyal. *Debrecen*, 1935. július 14., 8.

hajdúböszörményi (Böszörményi) úton, a Bellegelő nevű részen volt. Állt rajta egy 40,46 m² területű téglafalú cseréptető lakóház (szoba-konyha-kamra), valamint külön fűskamra, árnyékszék.

A szerződést 1937. november 14-én kötötték meg, azonban az építkezés ügye továbbra sem haladt a remélt ütemben. 1938 februárjában még csak a versenykiírás jelent meg, az építkezést május 20-ra tervezték befejezni. A lakószobák mellett konyhát, kamrát, raktárhelyiséget, ebédlőt, műhelyt és imatermet kellett berendezni. Szinte egyedülálló a korabeli lakásviszonyok közt, hogy minden szobához külön mosdó készült. Az otthon vezetője számára külön lakószoba és iroda állt rendelkezésre. Az otthon szabályzata már készen állt, elnyerte az igazságügyi minisztérium jóváhagyását is. A menház egyelőre csak férfi szabadulókat fogadott, felekezeti és társadalmi különbség nélkül. Az elhelyezés díjtalan, feltétele a munkavégzés volt, legyen az a műhelyben vagy az intézet ételmezését segítő 1000 négyszögölös konyhakertben. Iparigazolvány kiváltását is tervbe vették, hogy a lakók tovább dolgozhassanak szakmájukban, vagy éppen új mesterséget tanulhassanak. A lakók álláshoz jutásukig maradhattak a menházban. Este-reggel közös áhítaton vettek részt a szeretetház lelkes-vezetője szolgálatával. Az otthon befogadóképességét 25–30 főre tervezték. A felvételnél előnyt élveztek azok, akikről büntetőintézetük jó véleményt adott. Bár az ország egész területéről fogadtak jelentkezőket, a debreceni fogház egyedül is képes volt kitölteni a szűkös kereteket. Margit testvér ezért már a kezdetektől hangsúlyozta az otthon és a debreceni fogház igazgatóságának szoros együttműködését.

A súlyosbodó gazdasági válság jele volt, hogy az intézmény igyekezett megnyugtatni a debreceni iparosokat: a gondozottjai nem vállalnak majd külső munkát, nem veszik el a kenyerüket. A Szeretetszövetség buzgón propagálta az ország első és egyetlen ilyen jellegű intézményének elindítását, nem felejtve el mindig megemlíteni, hogy az eszme a Dóczi Intézet nagylelkű és melegszívű testnevelési tanárának szívében fogamzott meg.

Az építkezés azonban elhúzódott, márciusban már júniusi nyitásról szóltak a hírek. Április elején megjelent a helyi lapokban a *Kérelem embertestvéreimhez!* kezdetű felhívás. Maár Margit ezzel a számára kedves megszólítással fordult a város jóérzésű polgáraihoz, akik szívükön viselték a kezdeményezése megvalósulását, hogy az egyre nehezebb gazdasági helyzetben önkéntes munkájukkal segítsék az otthon mielőbbi megnyitását.

„Akinek szekere van, egy-egy fuvarral, aki téglát, cserepet, fa- vagy vasgerendát, deszkát, meszet, cementet, bádogot, kavicsot stb. tud adni, azzal jöjjön segítségünkre. Kérjük továbbá, hogy ócska, régi bútorait, edényeiket, felső és alsó ruháikat ne adják el, ne dobják ki, hanem ajándékozzák menházunknak”.²⁹ Felekezeti és osztálykülönbség nélkül kér mindenkit, hogy ügyüket imádságban hordozzák Isten előtt.

A Ház működése

1938. szeptember közepére végre valahára elkészült az épület. Üresen, kellő felszerelés nélkül. A Szeretetszövetség anyagi lehetőségeit annyira kimerítette az építkezés, hogy az azonnali berendezésre nem is gondolhatott. Újabb felhívás következett adakozásra a helyi lapokban, ezúttal Ács Mihály, az otthon első vezető-lelkésze tollából. Az első keresztyén gyülekezetek szorongatását idézte fel, akiknél a nehézségek ellenére „szűkölködő sem vala ő közöttük senki”. Bútorokat, a lakók számára szerszámokat vártak a jószívű adakozóktól. Ágyneműt így is a debreceni fogháztól sikerült szerezni, a konyhai felszerelés a vezető-lelkész sajátja volt. Az otthon a későbbiekben is rászorult a jókedvű adakozók támogatására. Az év karácsonyán „már csak” az utolsó simítások voltak hátra, hogy az épület befogadhassa az első tíz lakóját.

A Reménység Háza hivatalosan 1939. január 1-jén kezdte meg működését. Önfenntartásra kellett berendezkedniük, így megváltozott a Szeretetszövetség álláspontja a lakók által végzett munkáról is. Magától értetődő lett az önellátás mellett az eladásra, piacra termelés mind az iparcikkek, mind az élelmiszerek tekintetében. Cipész-, szabó- és asztalosműhely, kosárfonás és konyhakert volt hivatva gondoskodni a lakók foglalkoztatásáról, az otthon bevételeiről. A konyhakertben termő 65 gyümölcsfát, 120 díszcserjét és pöszméte, mogyoró, ribizli, málnabokrokat a várostól kapták ajándékba, később dísznöket is tartottak. A napirend szerint nyáron reggel hat, télen hét órakor volt ébresztő, fél nyolckor reggeli, majd áhítat, ezután munka délig, ebéd után két óráig pihenő majd szintén munkavégzés este hat óráig. Vacsora fél hétkor, utána rövid hálaadás, majd szabad program, olvasás, rádióhallgatás, beszélgetés télen nyolc, nyáron kilenc óráig. Munkakeresésre heti két félnap állt a lakók rendelkezésére. Vasárnaponként házi istentiszteleteket tartottak.

²⁹ *Debreczen*, 1938. 04. 08.

Az első évet az otthon iránti bizalmatlanság jellemezte nemcsak a város közönsége részéről, de a befogadni kívántak részéről is. A Reménység Háza élére 1939. december 1-jén Benkő Károly lelkészt állította a Szeretetszövetség, aki feleségével együtt szintén az otthonban lakott.³⁰

A debreceni egyházközség részéről Farkas Pál lett az otthon felügyelő lelkésze. Az intézet alapvető jellemvonása a családi hangulat lett. A vezető lelkész és felesége együtt étkezett, dolgozott és szórakozott a lakókkal. A főzést a lelkészné irányította. A vezető-lelkész első dolga volt, hogy széles körű sajtópropagandába kezdett az otthon érdekében, a társadalom és a szabaduló rabok előítéleteinek leküzdésére. Állandó missziós látogatásokat végzett a debreceni fogházban. Felvette a kapcsolatot a *Bizalom* című országos fogházmissziós folyóirattal, ahol rendszeres rovat indult a Reménység Háza híreinek. Így az ország valamennyi büntetőintézetének lakói megismerhették a debreceni intézmény működését, és felvehették a kapcsolatot annak vezetőjével.

Az első évet két lakóval kezdte meg a Reménység Háza, s az egész év során több mint 30-an fordultak meg az otthonban, ki néhány napra, ki hetekre. Bár Maár Margit gyűjtőútján szabadult rabok otthonaként mutatta be az épülő intézetet, és a későbbiekben is így hivatkoztak rá, a *Vasárnap* egyik, Farkas Pál által írt bemutatkozó cikke fontos szemléletbeli változásra mutatott rá. Ekkor ugyanis a tíz lakó közül mindössze ketten voltak börtönviseltek, a másik nyolc főt preventív intézkedésként fogadták be.³¹ Az önkéntes beköltözések mellett a Szeretetszövetség a fiatalkorúak büntető hatóságával is megállapodott, hogy kiskorú bűnelkövetőket is a menházba szállíttat át a fiatalkorúak bírósága, de volt olyan is, akit semmi bűn nem terhelt, erdélyi menekültként talált otthonra itt. Az 1938. december 27. és 1940. január 19. között eltelt bő egy esztendő alatt az otthonban 52 ember fordult meg, 40 református, 10 római katolikus és 2 egyéb (Maár Margittól tudjuk, hogy

³⁰ Benkő Károly Aradon született 1910-ben, 1938-ban tette le a második lelkészképesítő vizsgát. Több szolgálati hely után 1938-ban került Debrecenbe, beosztott segédlelkészként. 1943. február elsején Tiszafüredre távozott. 1946. január elsejétől ismét Debrecenben szolgált. 1946–47-ben a Szociáldemokrata Párt debreceni vezetői között találjuk. 1947. július 30-án a segédlelkészek névsorából törölték, azzal, hogy tartózkodási helye ismeretlen.

³¹ FARKAS Pál: A Reménység Háza Debrecenben. *Vasárnap*, 1940. április 07., 50–51.

ezek legalább egyike izraelita volt). 1940-ben 53 szabadultat láttak el: 17 nap-számost, 28 iparost, 1 kereskedőt, 4 középiskolát és 3 főiskolát végzett férfit. Az év végi beszámolójában a lelkész leírta: az év végéig 14 gondozottnak sikerült elhelyezkednie, és mindössze 3-an kerültek vissza a fogházba.³²

A kezdet nehézségei a működés éveiben is elkísérték az intézményt. Margit testvér a *Bizalom* 1940. február 15-i számában megjelent levelében számolt be az intézet életéről. A lelkileg legnehezebb feladat az iszákosság elleni küzdelem volt. A börtönviseltek többsége e szenvedéllyel küzdött, ami a jó úton megmaradásukat is nehezítette. Olyan komoly gondot okozott ez, hogy a későbbiekben a vezető lelkésznek ki kellett kötnie, hogy olyanok, akik e szenvedélyük leküzdésére nem képesek, ne is keressék fel az intézetet. Közel két éves működés alatt emiatt hat embert is el kellett távolítani az otthonból. Idővel aztán nemcsak a büntetésvégrehajtási intézettől kértek véleményt a jelentkezőkről, hanem azoknak saját lelkészüktől is ajánlással kellett rendelkezniük. Így is megesett, hogy saját gondozottja károsította meg az otthont, mint az a lakó, aki 1942 szeptemberében több mint 600 pengő értékben lopta meg Benkő Károly családját.

Anyagi nehézsége is bőven akadt az otthonnak; a várostól nem kaptak elég tűzifát, 15 pengőt kaptak erre a célra a megyétől, 50 pengőt működésre a Szeretetszövetségtől. Maár Margit levelében – a lap olvasóihoz fordulva – felsorolta, hogy mire lenne a legegésőbbben szüksége: mivel nagyon lerongyolódva érkeznek hozzájuk a szabadulók, a férfi alsó- és felsőruházat a legfontosabb. Ágyneműre, törölközőkre, szappanra, szappantartóra, mosdótálra, éjjeliszekrényre, ruhásszekrényre, fogasokra, mosogatótálra, vasalóra, vasalódeszkára, mérlegre, bögrékre, zsírosbödönre lenne szükségük, de olyan apróságokra, mint konyharuha vagy zsebkendő sem tellett önerőből. A kerti, műhelyi munkához is szívesen fogadtak eszközöket (ásó, kapa, gereblye, gyalu, gyalupad, kerti olló, szabóolló, balta, harapófógo, fúró, véső, kalapács). Farkas Pál, a már említett, *Vasárnapban* megjelent írásának tanúsága szerint az egyik debreceni lelképásztor felvetette, hogy a Reménység Háza támogatása nemcsak a Szeretetszövetség ügye, hanem a debreceni református egy-

³² Magyar Református Egyház Zsinati Levéltára. 33. fond. 2. d.

ház valamennyi egyházkörzetének ki kellene belőle venni a részét.³³ Maár Margit még ezek mellett az alapvető hiányok mellett is gondolt a lakók lelki-szellemi szükségleteire, felekezettől függetlenül lelki olvasmányokat, könyveket, traktátusokat, folyóiratokat, vallásos énekfüzeteket, a *Bizalom* lapszámaint kérte – s ahogy írta: „magam is gyűjtök hitmélyítő könyveket róm. kath. ref. és zsidók részére is” –, de szórakoztató művek beszerzésére szintén gondot fordított. Mindezekből egész kis könyvtár létesült az idők során.

A vezető lelkész munkanaplót vezetett minden nap munkájáról, amit es-ténként fel is olvastak a lakóknak.

A Ház ismertsége örvendetesen növekedett, a soproni fegyház rabjai az év júniusában Martos Ödön, a dologház evangélikus lelkésze kezdeményezésére 72 pengőt gyűjtöttek a debreceni intézmény javára. Mind Maár Margit, mind a Szeretetszövetség kezdettől hangsúlyozták, hogy a Reménység Háza társadalmi különbségtétel nélkül nyitva áll minden rászoruló előtt. Lakói közt az egyszerű földművestől kezdve az iparoson keresztül az érettségizett értelmiségiig minden réteg megfordult. Legnagyobb arányban az iparos-emberek voltak, a konyhakert mégis folyamatosan jó kezekben volt, kielégítve az otthon és a lakók igényeit. A termények eladásából az otthon fenntartási költségeinek mintegy felét fedezni tudták. A társadalom közönyére azonban az otthon egész működési ideje alatt folyamatosan panaszkodott a vezető lelkész és Margit testvér is. Pedig az intézmény vezetői mindent megtettek, hogy a város közvéleménye megismerje az ott folyó munka eredményeit, és magukat a lakókat is. A *Bizalom* 1940. október 1-jei száma a második bécsi döntés visszatérése alkalmából rendezett menházi ünnepélyről számolt be. Ennek a közeledésnek egyik kiemelkedő alkalma volt az intézet lakóinak 1941. pünkösdhétfői műsoros estje az Árpád-téri egyházzrész gyülekezeti termében. A szavalatokkal, énekszámokkal és drámai előadással tarkított műsorról a helyi sajtó is érdeklődve, elismeréssel számolt be. Ugyancsak ezt a kapcsolatot volt hivatva előmozdítani, hogy minden vasárnap délután 3 órakor nyilvános házi istentiszteleteket, este 7 órakor bibliaórát tartottak az otthonban, amelyre mindenkit vártak.

³³ Példaként a Péterfia utcai egyházzrészt állítja a többiek elé, akik több mint 80 pengő értékben gyűjtöttek a Háznak. ld. 18. jegyzet

1940 októberében újabb változások következtek be a Reménység Háza működésében. A lakók külső munkában elhelyezkedésük után is maradhattak az intézményben szállásra-étkezésre, jövedelmük 15%-ának fejében, ami mindenképpen előnyös lehetőség volt. A fennmaradó keresetüket ruházkodásra, egyéb szükségleteikre fordíthatták. A befolyó összeg 10%-át az intézet fenntartására fordították, 5%-ot a nem kereső lakók közt osztották szét. Egy-egy lakó havi ellátása mintegy 15 pengőbe került. Új munkalehetőség is megjelent a lakók számára, amikor egy vidéki úriasszony felkérte az otthont, hogy vállalják el a debreceni temetőben nyugvó szerettei sírjainak gondozását. A vezetőség természetesen örömmel kapott az alkalmon, és igyekezett a lehetőségről minél szélesebb körben hírt adni.

Az otthon iránt mutatkozó igényt jelezte, hogy a befogadóképességet 10–12 főre növelték. Az év végén már várólistára kerültek a jelentkezők, akiktől azt kérte a vezető lelkész, hogy szabadulásuk előtt 2–3 héttel jelezzék jöveteli szándékukat. Mivel azonban a lakók egy része csak pár hétre vette igénybe az otthont, hosszabb várakozásra nem kellett számítani. A Szeretetszövetség 1942-re kiadott naptára is beszámolt a Ház működéséről, 10 főben adva meg a befogadóképességét. Benkő Károly vezető lelkész rövid életképben mutat be az itt folyó munkát, a lakók életét *Egy munkanap a Reménység Házában* címmel. Érdemes közölni a teljes szöveget:

„Reggel ½ 6-kor kilép a »nagy hálóból« a legkorábban kelő emberünk, a konyhás. Tüzet rak és a reggeli főzéshez kezd. 6 órakor már mind a tíz gondozottunk talpon van. A 65 éves Józsi bácsi végigsétál a kerten és büszkén nézi a veteményeket, hisz ő a kertész és erre a tisztségre igen sokat ad. A fiatalok közben kitakarítják a szobákat. A kosárfonók kiválogatják a vesszőket az aznapi munkára. 7 órakor rövid áhítat után reggeli. Ezután következik a napi munkabeosztás. A kosárfonók nagy szorgalommal nekiállnak a munkának. Szorítani is kell a dolgot, mert tíz nap alatt húsz nagy hátikosarat kell megrendelésre leszállítani. Oszti és Lajcsi, a két legfiatalabb emberünk, sóskát szednek a kertben az ebédhez. A konyhás pedig hozzáfog az ebéd főzéshez, a tiszteletes asszony irányítása mellett. Józsi bácsi, »a főkertész« harmadmagával burgonyát kapál. Ebéd után folytatódik a munka a fenti beosztás szerint. Este 7 órakor befejezzük a munkát. Most már vacsoráig mindenki azzal foglalkozik amihez

kedve van. Egyesek az intézet könyvtárából könyveket vesznek ki és olvasnak. Mások ádáz malom- és sakkcsatákat vívnak.

Vacsora után elkészítjük az aznapi munkanaplót. Majd közösen rádiót hallgatunk, vagy beszélgetünk. Az estet meghitt bensőséges áhítattal zárjuk le.

Munkánk alapelve: együtt dolgozunk, együtt szórakozunk, együtt étkezünk és együtt imádkozunk gondozottainkkal.

Ez a nagy gondosság és szeretet teheti csak lehetővé annak a célnak az elérését, hogy az eltévedt juhott visszavezethessük a Főpásztorhoz.”

A megszűnés

1942 decemberében váratlanul arról tudósított a Szeretetszövetség hírlevele, hogy a debreceni Reménység Háza kihalásának miatt ideiglenesen megszüntette rabmenházi tevékenységét, s ott leányárvaházat rendeztek be. Benkő Károly intézetvezető lelkészi megbízatása december 31-ével megszűnt. Pedig 1943. január 10-én még kéthasábos riport jelent meg a *Függetlenség* hasábjain a Ház működéséről. Ebből valóban úgy tűnik, az utolsó két évben drasztikusan visszaesett az itt megfordult szabadultak száma, hiszen összesen mintegy 120 addigi lakóról számolt be a cikk. Valóban, a Szövetség hírlevele már 1939. évi első számában arról panaszkodott, hogy „minden számításunk ellenére az érdekeltek minimális mértékben veszik igénybe”, s akkor is csak néhány napra. Ekkor még reménykedve írták, hogy csak idő kell, hogy az érintettek megismerjék az intézetet, felismerjék annak hasznosságát és igénybe vegyék.

Ennek a létszámcsökkenésnek egyik oka lehetett Magyarország belépése a világháborúba. Benkő Károly vezető lelkész ennél összetettebb okokkal indokolta a megszüntetést a *Vasárnap* című egyházközségi lapban. Ebben nyoma sincs már a korábbi családias hangvételnek, némi távolságtartással érdekes kísérletnek nevezte a Reménység Háza egész működését – ami nem vált be. Benkő három fő okát látta a kezdeményezés sikertelenségének:

Az alapelv elhibázott volta. Ugyanis a megvalósításkor a cél a szabadult bűnelkövetők összegyűjtése volt, figyelmen kívül hagyva azt a szempontot, hogy az egyes lakók milyen mértékben tekinthetők visszaesőnek, emberi eszükkel „menthetetlenek”. Ezek ugyanis inkább rontottak a többiek, a bűnözői „karrierjük” kezdeti lépcsőfokán állók javulási esélyein. Ezzel össze-

függésben, akik első büntetésükből szabadultak, a társadalom megbélyegzésétől való félelmükben nem is szívesen kerestek fel egy olyan intézményt, ami kimondottan bűnelkövetőket igyekezett felkarolni. A második ok az volt, hogy a kezdeti igen biztató eredmények után a következő évek nem váltották be a lakók munkában való elhelyezéséhez fűzött reményeket. Sokan megszöktek, voltak, akik munkahelyükön is bűncselekményeket követtek el, így mindez egyenesen vezetett a munkaadók és a város egész társadalma, hatóságai Reménység Házába vetett bizalmának megrendüléséhez. A sikertelenség harmadik oka, mint a legtöbb esetben, az anyagiak elégtelensége volt. A megrendült társadalmi bizalom következtében az adományok csökkenő volta mellett a háborús idők miatti általános drágulás tovább nehezítette a helyzetet. 1938-ban még 11.569 pengőt fordított a Reménység Háza működésére a Szeretetszövetség, 1940-ben már csak 4.458 pengőt tudott áldozni a célra.

1942-ben a Szeretetszövetség a debreceni csoportjának kezelésébe adta át az épületet, annak fenntartási kötelezettségeivel. Az árvaházi célú felhasználásról már a debreceni csoport hozott döntést, azt ekkor még ideiglenes megoldásnak szánták, amíg visszatérhetnek az eredeti hasznosításhoz. 1943-ban a debreceni csoport 7.000 pengőért megvette az épületet a Központtól. Maár Margit az intézmény létesítésébe beletett 7.000 pengőt végleg átengedte a debreceni Szeretetszövetség csoportnak, kikötve, hogy ezt az összeget mindenkor a Debrecenben működő árvaház céljaira kell fordítani, ha pedig a debreceni csoport megszűnne, az összeg a debreceni református egyház tulajdonába kerül, szintén árvaház-fenntartás céljaira.

1943-ban a város felmondta a szerződést a Szeretetszövetséggel, az egy kataszteri hold 84 négyszögölnyi telket visszavette, és az ingatlant Kincstárnak adta bérbe a Hunyadi Mátyás gazdasági tanintézet háziasszonyképző iskolájának létesítése céljából. Erre a debreceni csoport felajánlotta a tanintézetnek az épületet is megvételre, de az üzlet végül nem jött létre.

Az árvaház végül más telken nyílt meg. Ettől kezdve a Reménység Háza intézményként való működéséről nincsenek adatok. 1946-ban már semmilyen intézménye nem volt a Szeretetszövetségnek Debrecenben. A debreceni polgármesteri hivatal 1946. évi mutatói utalnak ugyan egy ügyiratra Maár Margitnak a Reménység Háza felügyelői megbízásáról, de ennek részleteit nem ismerjük. 1947-ben a Reménység Háza épülete kihasználatlanul, üresen állt, egy lakóval, ekkor sikerült a gazdasági tanintézetnek eladni.

Margit testvér levelei

Magánéleti viszonyairól vajmi keveset tudunk. A néhány fennmaradt levél, okmány arról tanúskodik, hogy anyagi körülményei nem engedtek számára túlzott lehetőségeket. A Dóczi Intézet internátusi szobája után 1929-től az iskola mellett bérelt egy két szobás szolgálati lakást az egyháztól, amelyben nyugalomba vonulása után még 1940-ig élt. A lakás bérleti díja azonban igen megterhelte anyagilag, folyamatosan kérte a presbitériumot annak csökkentésére, hiába. Sem betegségei, sem az elszakított területen élő özvegy lánytestvérének és családjának anyagi támogatása nem volt elegendő indok a lakbér csökkentésére. A házhelyhez tartozó kertről önként lemondott a polgári iskolában folyó gazdasági oktatás javára. Később ez a döntés is csak bosszúságot okozott az idősödő tanárnőnek. A kerti munkára vonuló leányok zajongása, a szerszámok széthagyása, saját házikertjében okozott rongálások miatt többször kérte a kert visszaadását, mivel azonban az oktatásra más alkalmas helyet nem találtak, a presbitérium arra buzdította, hogy barátságosan próbáljon megegyezni a polgári iskola igazgatóságával. A megegyezés nem sikerülhetett, ezért a bérletet 1940. április 30-ai hatállyal felmondták. Ezeknek az éveknek a lelkiállapotát jól tükrözik 1936-ban lejegyzett sorai: „nincs Debrecennek két olyan üldözött alakja, mint Dancsházy Sándor és Maár Margit”.³⁴

Margit testvér, mint a Krisztus evangéliumáért égő emberek általában, az állami és egyházi felettes hatóságainak is elő merte adni, mindazt, amit a Szentírás, és élő hite, az emberek, a társadalom iránt érzett felelőssége alapján helyesnek, megvalósítandónak vélt. Úgy élt, ahogy Pál apostol tanította: „Hirdesd az evangéliumot, állj vele elő, akár alkalmas, akár alkalmatlan. Érvelj, ints, buzdíts nagy türelemmel és hozzáértéssel”. Akkor is, ha ezt illetéktelen beavatkozásnak, egy idős asszony okvetetlenkedésének tartották a hatóságok. Akkor is, ha ez a hagyományos magyar református lelkiség számára idegennek hatott.

Előbbire példák a városhoz írt beadványai, olyan aprónak tűnő, de minden ember érdekét szolgáló javaslatai, mint a villamos balesetek megelőzését szolgáló jelzőtáblák kihelyezése a megállókhöz, a nyilvános illemhelyek

³⁴ TtREL 120/c 3. d.

szaporítása, a lófogatú bérkocsik állomásainak áthelyezése vagy a nyomortanyák megszüntetése, illetve az a kérvény, amelyben Czirják István számára kér engedélyt lelki missziós munka végzésére.

Révész Imréhez, az egyházkerület püspökéhez 1938. szeptember 28-án fordult levelével.³⁵ A háború felé sodródó emberiség iránti aggodás ragadtatta levélírára. Mondanivalója mottójául, mintegy levele lelki összefoglalásául Pál apostol Timóteushoz írt első levele 2. fejezetének 1–3. verseit választotta: „1 Te annakokáért, én fiam, erősödjél meg a Krisztus Jézusban való kegyelemben; 2 És a miket tőlem hallottál sok bizonyosság által, azokat bízzad hív emberekre, a kik másoknak a tanítására is alkalmasak lesznek. 3 Te azért a munkának terhet hordozzad, mint a Jézus Krisztus jó vitéze.” Érezve a történelmi idők közeledtét, ahogy írta: a Lélek kényszerítése alatt, a jövőért aggodva fordult a püspökhöz, hogy az egész egyházkerület területén vezessen be imaórákat és bűnbánati istentiszteleteket a békéért. Konkrét javaslata ismertetése után nem állhatta meg, hogy leírja, miben is látta a jelen társadalom romlottságának okait. Elsősorban az ifjúságot tévútra, a bűnre vezető ponyvairodalmat és erkölcstelen filmeket, a vasárnapot megszenteltelenítő szórakozóhelyeket és italméréseket okolta a testi-lelki nyomor terjedéséért. Ezek ellen egyetlen orvosság a felekezeten és nemzeteken átívelő, imádsággal való Istenhez fordulás. Gyakorlati téren pedig az embermentő munka terjesztése, a kallódó ifjúság dologházakba gyűjtése által képzelte elérni célját.

A püspök válaszában udvariasan megköszönte és átérzte Margit testvér aggodását, de határozottan elutasította a lelkeségétől és talán a református gyakorlattól oly idegen kötelező könyörgő alkalmak bevezetését. „Püspöki rendelkezésekre nézetem szerint itt semmi szükség, legkevésbé imaórák elrendelésére, amelyek vagy az imádkozó lelkek teljesen önkéntes közösségéből fakadnak és akkor kimondhatatlanul sokat érnek, vagy pedig nem onnan fakadnak, és akkor a semminél is kevesebbet érnek, mert a képmutatás és a lelki virtuózkodás melegágyai.” Ugyanilyen határozott volt Margit testvér többi meglátásával szemben: „A levelében felsorolt egyéb nagyjelentőségű dolgok terén az Úr, ha már ide állított – ahova én sohasem akartam állani –, bizonnyára meg fogja mutatni az én utamat [...] teendőimet tisztán látom.”³⁶

³⁵ Ráday lt. A/1.c 1844/1938

³⁶ TtRel I.1.e.76.

Maár Margit, a megmentett rabok Margit testvére valamikor az 1946 és 1949 közötti években elhagyta munkás élete lakhelyét, Debrecent, és Pécsre költözött, ahol a Vak Bottyán u. 85. szám alatt élt. Innen fordult 1949 elején még utoljára „embertestvéreihez”, református egyháza vezetőihez, hogy fel-emelje szavát az Istentől elfordult élet romboló hatásaival szemben.³⁷ Felhívása egy, a püspököknek címzett kéziratot levélből, és egy 7 oldalas, gépelt iratból állt. Ez utóbbit *Kedves Testvéreim!*-nek címezte és *Emberbarát* aláírással zárta. Barátai, jóakarói már minden bizonnyal érezték az idők jeleit, tudták, hogy ilyen tartalmú levelekhez az új, kommunista rendszerben már nem tanácsos saját nevet adni.

„Gyötrődik a lelkem, szorong a szívem a hitetlenek és a hitetlenség miatt. Úgy szeretnék segíteni hitetlen embertestvéreimen, de nem tudom, mit tegyek?” – kezdte levelét. Tökéletesen illettek rá a leánygimnáziumi értesítő nyugdíjba vonulása alkalmából megjelent sorai az önmagát állandóan vádló, elégtelennek érzett szeretete tudatától gyötrődő tanárról-emberről, mely hitéletének is állandó jellemzője volt. Ismét csak Isten indításának tulajdonította írását, a püspökök belátására bízva, hogyan és mi módon ismertetik meg azokat a gyülekezetekkel. Ki az ember Isten számára? Ki Isten a mi számunkra? Mi az Isten célja az emberrel és az ember célja e földön? – Ezek a nagy egzisztenciális kérdések foglalkoztatták az idős tanárnőt. S ezekre talált bibliai, evangéliumi válaszát osztotta meg egyháza vezetőivel.

Isten Lelkétől lelkedzett élőlények vagyunk, nélküle el kell vesznünk – állapította meg rögtön, kérdése után. Ez égi eredetből, teremtettségéből fakadóan szükséges lelkünket táplálni, mégpedig a Lélek állandó segítségül hívásával. Csak az tudja a gonoszt legyőzni, akinek minden gondolatát a Szentlélek tölti be. A Szentlelket azonban csak az Isten adhatja, mi magunk erejéből nem juthatunk a birtokába, csak imánkban kérhetjük szüntelen – vallotta Margit testvér. Csak a személyes, állandóan ápolt Isten-kapcsolat óvhatja meg az embert a kisértésektől, az elbukástól – hirdette az ébredési mozgalom hatásain át élő, személyes hitre jutott tanárnő. Ugyanakkor nem csak önmagunkért kell imádkoznunk, hanem embertársainkért, az országok vezetőiért, az egész teremtett világért.

³⁷ Ld. a 11. lábjegyzetet.

Töretlenül remélte, emberi értelemmel már hihetetlen naivitásnak tetszőn, hogy újra munkába állhat a börtönmisszió terén. „Időm kevés, erőm gyenge. Kérem, imádkozzék értem, hogy [...] Krisztusban jó Atyám valóban elérje célját velem” – szóltak utolsó sorai a címzettekhez megint csak az önmagával elégedetlen hívő hangján. Meggyőződése volt, hogy az emberiség nagy problémáit, annak békéjét és jólétét csak olyan ország, politikai berendezkedés oldhatja és valósíthatja meg, amely tiszta erkölcsökre és Isten buzgó követésére neveli az ifjúságot és Krisztus igazságaira alapítja egész létét. Azok az emberek, rendszerek, akik, amelyek tagadják, hogy Isten gyermekei, illetve Istentől valók lennének, nem képesek erre a hatalmas feladatra.

A dallamszerző

„Szeresd a dalt” – írta egy diákja emlékkönyvébe. S valóban, Margit testvér a dal szeretetével is Isten dicséretére volt. Ő szerezte *Az Úr csodásan működik, az Én zörgetek!* és a *Bűneim* című kegyességi énekek dallamát.

Előbbi eredeti, angol szövegét William Cowper költő írta 1774-ben. Magyarra Vargha Gyuláné fordította, ezt a szöveget 1905-ben már közölte a *Vásárhelyi Híradó* című lap. A fordítás dallamára először 1916-ban találtam utalást a *Pápa és vidéke* című újságban. A *Hallelujah!* című énekeskönyv első kiadásában már Maár Margit neve is szerepel a dallam mellett. A *„Hallelujah! – evangéliumi énekek gyűjteménye”* egy elsősorban protestáns közegben ismert és használt keresztyén énekeskönyv. Összeállítója, kiadója a Bethánia Egylet volt, amellyel Maár Margit szoros kapcsolatban állt. Az énekeskönyv küldetését találóan fogalmazza meg az 1922-es kiadás előszava: „Fölösleges immár bizonyítgatnunk, hogy hasonló énekeskönyvekre, mint a »Hallelujah« [...] határozottan szükség van. Ahol a templomi, hivatalos istentiszteleten kívül más, fesztelenebb formájú keresztyén vallásos összejöveteleket is tartanak – és pedig egyre több helyen tartanak –, bőven kitűnt már az ilyen énekgyűjtemények nélkülözhetetlensége. A »Hallelujah« nem akarja és nem is fogja az egyházi énekeskönyveket fölöslegessé tenni; a Bethánia-egylet, mint minden munkájában, úgy az énekgyűjteményben is a protestáns egyházak mellett áll és azokat óhajtja támogatni.” Bár az első kottás kiadást 1914-ben kezdték szer-

keszteni, s később ezzel a dátummal jelent is meg, az I. világháború kitörése miatt csak 8 év múlva tudták befejezni és kiadni.

Magyarországi elterjedése után már igen korán szerepelt számos protestáns felekezet énekeskönyvében, Trianon után Erdélyben szinte a magyar Himnusz helyett énekelték a gyülekezetekben, s bekerült a magyar református énekeskönyv 2021-es kiadásába is.

Az *Én zörgetek!* szövegét K. F. Gerok német költő és evangélikus teológus írta, német nyelven. Magyarul 1906-ban jelent meg a *Hárfahangok* című énekgyűjteményben, Sántha Károly fordításában. Maár Margit dallamával ez az ének is bekerült a *Hallelujah!* első kiadásába.

A *Bűneim* című verset Vargha Gyuláné fordította angolból, az ő, *Dicsőség Istennek* című versgyűjteményében jelent meg először 1914-ben. Maár Margit dallamával az *Élő Víz* evangéliumi folyóirat közölte 1949-ben.

Nem lehet véletlen, hogy *Az Úr csodásan működik*, és a *Bűneim* magyar szövege is Varga Gyuláné Szász Póla nevéhez fűződik³⁸.

Maár Margit 1963. február 26-án hunyt el Pécsen és február 28-án temette Szabó László lelkipásztor. Örökbefogadott leánya, Molnár Róza volt az eltemetető. A halál oka érzelmesedés volt.

Sírján a következő felirat foglalja össze életét: „*Embertársaiért folytatott áldozatos munka töltötte be életét. Emléke legyen áldott.*”³⁹

IRODALOM

KÉZIRATOS FORRÁSOK:

Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára

I. 1/c

I. 1/e

I. 1/o

³⁸ Szász Károly püspök lánya 1896-ban lépett be a Lorántffy Zsuzsanna Egyletbe, majd 1903-ban a Bethánia Egylet alapítói között volt. Ismeretségük feltehetően ezekből a kezdeti időkből eredt. Cikkei többnyire a saját maga szerkesztette lelkiségi lapokban, folyóiratokban jelentek meg. Több vallásos éneket ültetett át magyar nyelvre.

³⁹ A sírt 2023-ban a pécs-belvárosi református gyülekezet megváltotta, megmentve ezzel a felszámolástól.

I.120.c

I.120/d

Magyar Református Egyház Zsinati Levéltára. 33. fond.

Ráday lt. A/1.c 1844/1938

Tiszántúli Református Egyházkerület és Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára

Kézirattár

R 3001

NYOMTATOTT FORRÁSOK:

Sport-világ 1902

Debreceni Újság 1903

Mustármag 1917

Segélykiáltás 1928, 1938

Debreceni Független Újság 1925

Délmagyarország 1925

Reformátusok Lapja 1925

Kecskeméti Lapok 1925

Debrecen 1938

Bizalom 1940

Vasárnap 1940, 1943

Magyar Református Szeretetszövetség Naptára az 1942. évre

A m. kir. kormány 1925. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló Jelentés és Statisztikai Évkönyv

SZAKIRODALOM

ARANYI Imre (1993): *A Testnevelés a Dóczi leányiskolában*. In: *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XX*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen.

BARÁTH Béla et al. – PETŐ Lajosné, szerk. (2001): *A Debreceni Diakonissza Intézet*. Diakonisszákért Alapítvány, Debrecen.

FEKETE Károly, szerk. (2016): *Kiss Ferenc életműve*. Kálvin Kiadó, Bp.

OLÁH Gábor (2002): *Naplók*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

VITÉZ FERENC

A 111 évvel ezelőtt született Szúdy Nándor és a modern „Jelenések”

Szúdy Nándor református lelkész és festő képeinek modern jelképiségére az *Angyali üdvözet* – Lukács evangéliuma szerinti – képzőművészeti ábrázolásait kutatva találtam rá másfél évtizeddel ezelőtt. Rendhagyó módon most születésének 111. évfordulóján idézzük föl ezt a képvilágot.

A megtestesülést interpretáló Szúdy-olajfestményeken egy egyszerű falusi leány jelenik meg: Jézus édesanyja a vert falú ház előtti lócán dolgozik, és minden pompa nélkül lép Mária elé Gábrriel. A három hasonló kép közül az 1950-ben festett *Angyali üdvözet* színkezelése expresszív, egyetlen pillanatra minden részlet kivilágosodik, de – ahogy Reisinger János fogalmaz – nem valamilyen külső, irányított fény miatt, hanem a fény (mint Rembrandtnál) belülről árad. Az „angyali üdvözet” jelenete a hétköznapiaknak rendet szabó ünnepi áhítat (a kairoszi idő, a „beosztott órák”) szimbóluma.

Ezért lehet Szúdy Nándor festménye végső soron a modern képzőművészet Mária- és angyalértelmezéseinek sajátos modellje (a modern alatt itt azt értve, hogy nem részesít előnyben egyetlen stílust vagy technikát, kifejezés-módja rendszerint a mondanivalóhoz idomul). S amit Szúdy a téma „sarkosan megragadott ábrázolásával ki akart fejezni, az a következő: nem szabad mitológiát faragni a történetből, »az Ige testté lett, és lakozott miközöttünk« bibliai kijelentése (Jn 1,14) szó szerint értendő, nincs szüksége emberi kiszínezésre, ékítmények és díszek felvonultatására. Isten az egyszerűségben és a szegénységben vitte véghez leghatalmasabb dolgait” – írja Reisinger János *A Biblia a magyar képzőművészetben* című könyvében Szúdy Nándor festményeit bemutatva.

Mivel magyarázható azonban, hogy a református lelkész a prédikáción túl az általa festett képek segítségével is keresi-közvetíti az Ige erejét; és mit lehet kezdeni azzal a művészi reprezentációs igénnyel, mely szerint festőként

nem pusztán nyitottá teszi – újabb jelentésekkel világítja meg – az értelmezést, hanem parafrázeálja is a bibliai jeleneteket? „Ő – a hívő ember?” – teszi fel a kérdést Stenszky Cecília a *Szúdy Nándor, festője a kettősségnek* című emlékező portréjában, felidézve az *Angyali üdvözlés* mellett a *Menekülés Egyiptomba*, a *Magvető*, a *Krisztus a keresztfán* festmények szakrális művészeti toposzait. „Jól látunk, Gábel ijejt és Mária közömbös? Krisztus kifacsart pózban a keresztre felnyársalva, s mellette a katona-csontváz maga a sátán? A magvető koponyákat vet el ördögi vigyorral? A Szent Család és a szamaruk rémálombeli alakokká válnak, s néhol a Guernicára emlékeztető csont-és testhalmazok?”

Megtaláljuk a fenti kérdésekre válaszokat is – magában Szúdy Nándor életművében, melyet a kétezres évek elején tárt föl Reisinger János irodalomtörténész, a többi közt támaszkodva a sárospataki kollégiumi gyűjteményben őrzött anyagra (a kommunizmus alatt a képek itt lehettek a legnagyobb biztonságban). Az akvarell (és gouache), valamint a grafikai lapok mellett 200 olajfestményt azonosított az 1945–1975 közötti időszakból. (Korábbi munkái a 2. világháborúban megsemmisültek; az 1937-től a Nemzeti Szalonban és a Múcsarnokban rendezett kiállítások, illetve 1939-es és az 1941-es budapesti önálló tárlatok tanúsága szerint ezek elsősorban posztimpreszionista tájképek voltak).

Reisinger 2008-ban indította útjára azt az előadásokkal egybekötött tárlatsorozatot – s egy évvel később az Oltalom Alapítvány gondozásában megjelent *Az elfelejtett festő* című katalóguskönyvvel segítve a további tájékozódást –, mely két részre bontva járja az országot. Az első állomás a szegvári Károlyi-kastély volt, s más helyszínek mellett például Körmenden, Tiszaújvárosban is bemutatták a műveket; 2009 őszétől 2010 márciusáig állt fenn egy Szúdy-tárlat a Békési Galériában; szintén 2010-ben rendezték a tamási és a nagyatádi kiállítást, majd az „apokalipszis festőjének” emléktárlatát a Fonyódi Múzeumban mutatták be.

Jelentősebb visszhangot inkább külföldön váltottak ki művei, az 1961-es prágai tárlat után jutott el skóciai nagyvárosokba kiállítása. Szúdy Nándor összesen 38 nagyméretű festményt bemutató prágai képkiallítását az Első Összkeresztény Békekonferencia alkalmából *In terra Pax* címmel rendezték meg, s erről írt D. Pákozdy László Márton reflexiót. Noha ódzkodott az „igehirdetés” szót az élőbeszéd-esemény voltából kiemelve más területekre alkal-

mazni, mégis beismerte, hogy Szúdy – bár nem igét hirdet a festményen, de – „olyan mondanivalókat fest vásznára, amelyekről minden mai igehirdetésben sok szónak kellene esni. Az emberiség nagy kérdésével, a béke ügyével foglalkoztak ezek a képei. Olyan dolgok álltak szemünk előtt, amelyekről emberi szóval már képtelenek vagyunk gondolatainkat közölni.” Hozzátette, hogy a bibliai történet a képen olyan, mint a „vízbe dobott kő, amely fölzarvar és a csendes vizen hullámgyűrűt hullámgyűrűre hajt. A bibliai üzenet így érkezik, meg nála a modern humánus, sőt a kozmosz partjaiig.”



*Szúdy Nándor festményei:
Angyali üdvözlet (1952 k. –
Oltalom Alapítvány, letét);
szemközt: Káin útja 4.
(1954 – Sárospatak,
Református Gyűjtemény)*

Szúdy Nándor (a ma Szlovákiához tartozó) Ipolyságon született 1913. május 30-án. Rajztehetsége korán kitűnt, Szőnyi István tanítványa lett, de közben tudatosan készült a lelkészi pályára. 1931 és 1935 között Losoncon és Budapesten, a Theológiai Akadémián tanult, ezzel párhuzamosan látogatta Szőnyi István szabadiskoláját – első kiállításait is a mestere és Pátzay Pál rendezte. 1935–1947 között a Felvidéken, 1949-től Békésen, 1955 után Budapesten szolgált református lelkészként. 1975. április 16-án hunyt el a fővárosban.

A háborús pusztítás apokaliptikus élménye rányomta bélyegét művészetére: noha továbbra is készített tájbrázolásokat – a természetben is a Teremtő nagyságát keresve és fedezve föl –, a megváltás üzenetének kánontól eltérő, sajátos tolmácsolása során meghatározó lett műveiben a rettenet kifejezése. Az ehhez társuló expresszív-szürrealista, de leginkább asszociatív, nagyobb

méretű festményei a huszadik századi „Jelenésekről” számolnak be – tehát nem egyszerűen a református egyházművészet bátor (s szinte példa nélküli) megújításáról van szó. Olyan kulcskérdésekre kereste a válaszokat, mint a teremtés, a bűn, a megváltás, a halál. Jézus példázatainak külön sorozatot szentelt, de itt is megjelent a képeken a gonosz erő, így Szúdy nemcsak az Apokalipszis-festményeken ábrázolta az apokalipszist, hanem szintetizáló (valamint aktualizáló) értelmezést kínált, amelyben a Jelenések történelmi és/vagy bibliai kortól függetlenül figyelmeztetnek az emberre és emberiségre leselkedő veszélyekre.

Reisinger János úgy véli, hogy Szúdy Nándor fél évszázaddal korábban megfestette mindazt, ami ma történik: az önzés és a hazugság korát, ahol a durvaság, vadság és erőszak uralkodik. Maga is megrettent, mikor az előre sejtett ezredfordulós állapotok látomásait vászonra „jegyzetelte” az ecsettel. Festményein ugyanakkor a rossz mellett mindig jelen van az örök jó, az isteni, és épp ez az egzisztenciális feszültség adja meg a művek drámaiságát. S Szúdy Nándor végső üzenete mégiscsak az, hogy Isten nem hagyja magára a világot és benne az embert.

A *Theológiai Szemlében* közreadott recenziójában D. Pákozdy a „Golgoták fala” névvel illetett nyolc képről írja – érdemes hosszabban idézni:

„Középen a megfeszített emberfia. Fekete-kék éjszakában borzalmas sárga kereszten függ a szenvedő, teste a kínoztól íjszerűen megfeszül. A fegyveres őrizője gyilkos szerszámára támaszkodva nézi a halott arcát: csakugyan meghalt? A megfeszített két oldalán két lator függ, nem a hagyományos bibliai ábrázolás szerint: az emberiség két ősi szülője, a férfi és az asszony; Ádám 1944-ben. Egy országúti útmutató tábla gerendájához odaszegezve függ egyik kezén a férfi, lágerekben csonttá aszott teste, megnyírt feje csak



tompá emléke a hajdani Ádám-arcnak. Az őriző közömbösen nekitámaszkodik a gerendának és figyeli a távoli útkanyarban vonuló halálmenetet. Ez a sisakos rém is Ádám! Ember, aki öl és ember, akit ölnek; ezt a két Ádámot átfogja egy kemény, kék, vigyorgó fejű Gonosz. Az ember a fasizmus dühöngése idején. Egy másik megfeszített a harmadik képen Éva, az asszony. A mai idők egy ne-jöjj-el szörnyű jövőendő Évája, az atomkorszak háborújának rémétől megfeszített asszony. Egy sárgásszürke dombhátról látni a világ égését, fönt a dombtetőn kilövésre kész rakéták, párhuzamos csövein kuporog a Rém, szürreális színes karomkézzel bocsátja szívó körmeit a megfeszített asszonytestbe, hogy szívét és méhét megölje: az emberiség jövő generációit. Felhőkben úszó feje hidegen, bambán vigyorog.”

Stenzky Cecília szerint sem lehetett egyszerű felnőni egy világháborúban, elszakadni Trianonban, átélni az újabb világéget, majd a forradalom hosszú bukását, s mindezt feloldás nélkül; közben azt hirdetni, hogy Isten és az általa teremtett ember jó. Ezért a szépség és a fürtelem elválaszthatatlanul együtt jár a képeken. Pedig Szúdy Nándor, „ha a fájdalmat ecsettel vászonba zárta is, minden egyes vonással az élni akarás és a tisztaság megőrzése” mellett érvelt. S hozzátehetjük, hogy látomásaiban éppen ezért nem törvényszerű a bukás, hiszen a képek döbbenetével inkább mozgósít, mintsem reménytelenné tesz. Miközben maga is gyötrődve tiltakozik, tudatosítja bennünk a választási lehetőséget.

Szúdy hamar fölismerte, hogy a művészettel is szolgálni kívánja Istent. „Nem vesszük észre, hogy Isten-káromlás dicsérni az Úr Jézus Krisztust kírímek fűzfaköltészetében, giccses, szirupos, zeneileg értéktelen énekecskében, és a művészet törvényei alapján szemétnak ítélni Biblia-mondásos és vasárnapi iskolás »képecskében« – idézi a festőt Reisinger János. – Isten nem hagyja az Ő nevének ilyen megcsúfolását és devalválását büntetlenül. És a büntetés az, hogy sok keresztény hívő sereg és sok közösség kulturálatlan és műveletlen seregek tűnik fel, megízetlenül, mint minden szépnek az ellensége sokak szemében. Nagy bűne ez a mai keresztyénségnek, hogy benne a hívők szent magja, közössége nem tudott hívő keresztyén kultúrát kifejleszteni, és az Isten-kereső művészetet nem tudta meggazdagítani igaz és bizonyágtévó valódi művészettel... Jézusban Istennek annyi szépsége jött el hozzánk, és benne a világ szép titka úgy megnyílik, hogy azt a művészet soha ki nem merítheti. Megszegényedett hívőség az, amelyik nem jut el a

művészetig, és Istennek hívó dicséretéig a művészetben is.” Szúdy a giccses ájtatosságot ostorozta itt, egyúttal igazolva azt is, hogy a protestáns egyház nem művészetellenes, sőt, a művészet hozzásegíthet Isten lényének és üzenetének árnyaltabb megragadásához.

Lőrincz Zoltán Lutherig nyúlt vissza az érvelésben, amikor *A Biblia a magyar festészetben* című könyvének szükségességét indokolta: „A képek sem nem jók, sem nem rosszak, az ember birtokolhatja őket, de el is utasíthatja” – olvassuk az 1522-es *Onrocabit prédikációjában*, ami azt jelenti, hogy a reformátor számára a kép és képszemlélet privát ügy, annak értelmét a műalkotást befogadó szemlélet határozhatja meg. A Biblia vagy a hit és a művészet kapcsolatát tehát az individuum felől érdemes szemlélni, az üdvösségkeresést az egyén szubjektivitásában létező belső vallás határozza meg, amely természetesen nem szakad el a vallási intézmények befogadó és kiterjesztő Istenkeresésétől. A vallásos ábrázolás újabb terminusaként jelent meg a „hit művészeté” kifejezés, melyben szintén egymás mellé állítja a hit relativitását és az Istennel való közvetlen kapcsolatot (mint élményt vagy életformát).

A bibliai témájú képzőművészeti ábrázolás így nem didaktikus illusztráció, hanem egyrészt az egyén (művész és befogadó) létezéséről való töprengéseinek kifejezése, Isten- és emberértelmezésének képnyelvi leírása, dekódolása és (dogmatikától, hittételektől függetlenül, csupán a minőségétől vallásos értelemben) az önmegismerés felé vezető önértelmezés (szellemi identitáskonstrukció) sajátos eszköze. Lőrincz következő, 2008-ban kiadott könyvében (*Jézus példázatai a magyar festészetben*) Dürert idézi (*A mérés tankönyve*, 1525) a reformáció képvitájához. „Igaz ugyan, hogy mifelénk a mostani időkben sokan mélységesen megvetik a festészetet, azt állítván, hogy a bálványimádást szolgálja, de hát egy keresztyén embert éppoly kevéssé indít bálványimádásra egy festmény vagy szobor, mint egy derék embert gyilkolásra, ha kardot visel az oldalán; ugyancsak értelmetlen ember lenne az, aki képet, fát vagy követ akarna imádni. A festmény – ha valóban művészien és jól van megcsinálva – sokkal inkább szolgál épülésünkre, mint megbotrányozásunkra.”

A Biblia egyébként eleve zsúfolva van a képes beszéd formáival, leginkább Jézus Pélázataiban és János Jelenéseiben bukkanunk ennek változataira. A példázatkutatásokban megkülönböztetik a „tárgyi” és „képi” elemeket, de lehetetlen is volna különválasztani azokat. A példázat vagy „példabeszélés”, a parabola és az allegória mellett igen sok metaforával találkozunk. S míg

Jézus (példa)beszédeiben visszatérő kép a metafora (mikor például önmagát valamivel azonosítja), s ebből az azonosításból fejlődik ki az allegória, addig János Apokalipszis-látomásában gyakran már csak a szimbólum van jelen: az azonosított a korábbi kontextusokból nyilvánvaló, csupán az azonosító van megjelölve, ami ékes bizonyítéka annak, hogy a nem pusztán absztrakt szimbólum nem más, mint hiányos metafora.

Szúdy Nándor ezeket a hiányos metaforákat asszociatív és újraalkotó módon „egészítette ki” a festményeken, viszont a képi reprezentációs szerep nem a rekonstruáló ábrázolásra vonatkozott, inkább a képzetre és a helyettesítésre. A mediális (közvetítő) tapasztalás során így az Apokalipszis krisztológiájára vonatkozó narratív teológiai tételt is alátámasztotta – a János által leírt apokalipszis szimbólumaival ugyanis szinte lehetetlen volna ténylegesen azonosulnunk, ezért folytak róla kanonizálási viták az ókeresztény egyházban ugyanúgy, mint a reformáció korában, mert az apokaliptika képvilága mögött nem tudták felfedezni az újszövetségi próféciaét.

Az Apokalipszis szimbólumai folyamatos metaforizálásra várnak: minden korszak (és társadalom) saját idejének tapasztalataiból vetíti előre belőle a jövőt. Szúdy Nándor festményei mai is fegyelmeztetnek arra – egyik sorozatának címével élve –, hogy „Káin útja” végén maga az örök-gyilkos is kísértetté válik, ám „a maradék megtartatik”.

IRODALOM

- D. PÁKOZDY László Márton (1962): Szúdy Nándor kéпкиállítása Prágában. *Theológiai Szemle* (Új folyam/V.), 1962/1–2., 48–49.
<http://theolszemle.meot.hu/dokumentumok/1962.pdf> (2024. 06. 05.)
- HORVÁTH Imre – THOMKA Beáta, szerk. (2010): *Narratív teológia. (Narratívák 9.)* Kijárat Kiadó, Bp.
- LŐRINCZ Zoltán (2002): *A Biblia a magyar festészetben.* Kálvin Kiadó, Bp.
- LŐRINCZ Zoltán (2008): *Jézus példázatai a magyar festészetben.* Kálvin Kiadó, Bp.
- REISINGER János (2008): *A Biblia a magyar képzőművészetben.* Oltalom Alapítvány, Bp.
- REISINGER János (2009): *Az elfelejtett festő.* Oltalom Alapítvány, Bp.
- STENSZKY Cecília (2009): Szúdy Nándor, festője a kettősségnek. *Irodalmi Jelen*, 2009. szeptember 04.
<https://irodalmijelen.hu/05242013-0958/stenszky-cecilia-szudy-nandor-festojek-kettosssegnek> (2024. 06. 05.)



*Szúdy Nándor: A család visszatér
(1957 – Oltalom Alapítóvány, letét)*



*Szúdy Nándor: Az elrejtett kincs
(1965 k. – Forrás: Lőrincz 2008)*

KOVÁCS TEOFIL

A Debreceni Református Kollégium németoktatásban használt tankönyvei az *Entwurf* idején

Bevezetés

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc leverése után az abszolutizmus kihatott a magyar oktatásügyre is, amelyet az (1849-ben már Ausztriában elfogadott) *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich* (Az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák szervezeti terve, röviden: *Entwurf*) reformterv alapján alakítottak át. Az *Entwurf*ban a modern oktatás követelményeinek megfelelően megtalálható volt a tantervi szabályozás, a kötelező tankönyvhasználat, a tanárok képezésének rögzítése, állandó tanárok alkalmazása, az osztályfőnöki és szaktanári rendszer, valamint az értesítők bevezetése. A korábbi hatosztályos gimnáziumot nyolcosztályossá bővítette, s ez volt talán az egyik legjelentősebb eredménye.¹ A törekvés természetesen nem volt nehézségektől mentes.

Az *Entwurf* rendelkezései sértették a református egyház önrendelkezését, amely igyekezett védeni autonómiáját, például a tantervek és tankönyvek meghatározásának területén, de nem sok sikerrel. Addig a református egyház maga szabályozta az oktatási kérdéseket. A Tiszántúli Református Egyházkerület megragadott minden lehetőséget a felsőbb hatóságoknál véleménye kifejtésére, és igyekezett védeni az autonómiáját például a tantervek és tankönyvek meghatározásának területén.² Ráadásul a kormányzat szándéka szerint nemcsak a német nyelvet kellett kötelezően oktatni, hanem a felsőbb osztályokban minél több tárgyat németül kellett tanítani. Emiatt a magyar

¹ ZIBOLEN Endre (1990): *Az Organisationsentwurf és a nyolcosztályos magyar gimnázium*. A tantervelmélet forrásai 12. Országos Pedagógiai Intézet, Bp., 11–12.

² Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár (A továbbiakban: TtREL) I. 1. c. 15.

protestánsok végképp ellenezték a német tannyelvet, ahogy ezt a debreceni példa is jól mutatja.³

A jelen tanulmány vázlatos áttekintést kíván adni a Debreceni Református Kollégium gimnáziumában az *Entwurf* idején német oktatásra használt tankönyvekről részben maguk a tankönyvek, részben a gimnáziumi értesítők, valamint a tanárkari és az egyházkerületi jegyzőkönyvek alapján.⁴

1. A német tankönyvekre vonatkozó országos rendeletek

Az új kultúrpolitika nagymértékben érintette az oktatási intézményeket, de nemcsak az oktatás kereteit, hanem annak részleteit is szabályozták. Korábban a Tiszántúli Református Egyházkerület egyes intézményei is maguk döntöttek a tanításhoz használt könyvek felől. Ebbe szólt bele az *Entwurf*.

Ez nem valósult meg rögtön, szükség volt a korábbi intézkedések megerősítésére a tankönyvek szabályozása körüli ellenállás miatt. Az 1854. július 25-én kelt leirat emlékeztetett a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium 1851. szeptember 18-i, 8601/543-es számú „magas” rendeletére, amely kimondta minden tankönyv minisztériumi engedélyezésének szükségességét, függetlenül attól, hogy milyen felekezet számára szánták azokat. Ennek megfelelően a protestánsok (az „augsburgi és helvét hitvallású evangélikusok”) nyilvános- és magángimnáziumai kivétel nélkül csak olyan tankönyveket használhattak, amelyeket a minisztérium erre a célra kifejezetten engedélyezett.

A tanév végén minden gimnázium igazgatósága köteles volt elküldeni a minisztériumba a jóváhagyandó tan- és olvasókönyvek teljes és pontos listáját, amelyeket a gimnáziumban a következő tanévben használni fognak, ahogy ezt a gimnáziumi értesítőkben sokáig fel is tüntették. Az ennek az utasításnak ellenszegülő tanárok arra kényszerültek, hogy a diákokat saját költséjükre engedélyezett könyvekkel lássák el.

³ KOVÁCS Teofil (2013): *A német nyelv oktatásának története 1948-ig*. In: GYÓRI L. János (szerk.): *A Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma (1850–2010)*. Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 418.

⁴ Bővebben lásd: KOVÁCS Teofil (2008): *A német nyelv oktatása a Debreceni Református Kollégiumban (1769–1860)*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 152–216.

Ha egy tantestület más iskolai könyvek használatát célszerűbbnek látta, mint a minisztérium által már engedélyezettnek nyilvánított tankönyveket, úgy azokat be kellett küldeni felülvizsgálatra és esetleges engedélyezésre.⁵ Ez kibúvót jelenthetett, de nem tudni, hogy a Kollégium tanárai éltek-e vele. Elméletileg tehát volt lehetőség más tankönyvek használatára is.

Az 1854. december 16-án kiadott rendelet megkövetelte, hogy a gimnázium felső osztályában a tantárgyak túlnyomó többségét mindenütt németül tanítsák. Ennél még tovább ment az 1855. június 1-i rendelkezés, amely szerint minden osztályban tanítani kellett a németet, és mihelyt a diákok kellően megértik, néhány tantárgyat német nyelven, német tankönyvből kell előadni. A cél az volt, hogy a felső tagozaton a német oktatási nyelv legyen az uralkodó. 1855. november 14-én az 5846-os számú kultuszminisztériumi rendelet már az alsóbb osztályokban is minél előbb be kívánta vezetni a német oktatási nyelvet. Az 1856. március 6-án kiadott újabb rendelkezés pedig már a német olyan szintű oktatását írta elő, hogy három év múlva az lehessen a felső tagozat oktatási nyelve. Ezt a határidőt ugyanazon év december 20-án négy évre módosították.

A rendeletek végrehajtásához számos iskolában hiányzott a megfelelő tanerő, nem volt elégséges a diákok nyelvismerete, valamint a Habsburg-ellenes érzelmek miatt a rendeletekkel az iskolák igazgatói és tanárai – katolikusok és protestánsok egyaránt – szembehelyezkedtek.

Az 1850-es évek végére – a közismert bel- és külpolitikai okok miatt – mérséklődött a tannyelv körüli huzavona. Az 1859. július 20-án kelt uralkodói rendelet az iskolafenntartók hatáskörébe utalta a középiskolák tanítási nyelvének megállapítását. A harc végét jelentette az az 1860. szeptember 17-én kiadott rendelet, amely megállapította, hogy a német nyelv csupán egy a gimnáziumban oktatott tantárgyak közül, és más szerepe nincsen.⁶

⁵ TtREL I. 1. c. 17.

⁶ MÉSZÁROS István (1988): *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája, 996–1948*. Akadémiai K., Bp., 83.

2. Az Entwurf érvényesülése a Debreceni Református Kollégiumban

A tanügyi reform nagymértékben növelte az állam szerepét a tankönyvek meghatározásában is. Az 1851. szeptember 18-i, 8601/543-as számú minisztériumi rendelet közölte, hogy csak a minisztérium által jóváhagyott könyvek használhatók a gimnáziumokban.⁷ 1853 januárjából találunk egy feljegyzést, amelyből kiderül, hogy milyen tankönyveket használtak a Debreceni Református Kollégium egyes osztályaiban:⁸

Szerző	Cím	Évfolyamok
Töppler [Toepler] ⁹	Német nyelvtan Pest, 1851	II–IV.
Márton ¹⁰	Német grammaticája Béts	II–IV.
Heinrich [sic!] und Ludwig ¹¹	Zweites Sprach und Lesebuch Bamberg, 1852	V–VI.
Schiller	Válogatott versek	V–VI.
Heyse ¹²	Leitfaden zum Unterricht der deutschen Sprache. 15-ik kiadás Hannover, 1852	VII–VIII.

A jóváhagyásra felterjesztett könyvekkel kapcsolatban számos leirat érkezett az iskolához. Így például Ballagi Károly *Német nyelvtan az újabb nyelvészet*

⁷ TtREL I. 1. b. 123.

⁸ TtREL I. 1. b. 123.

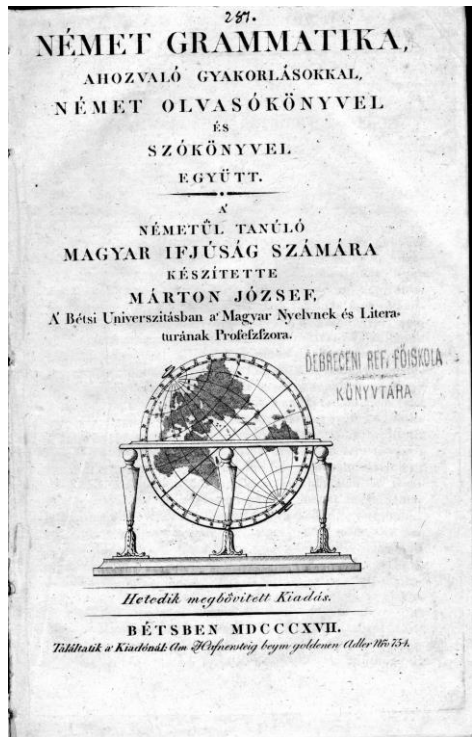
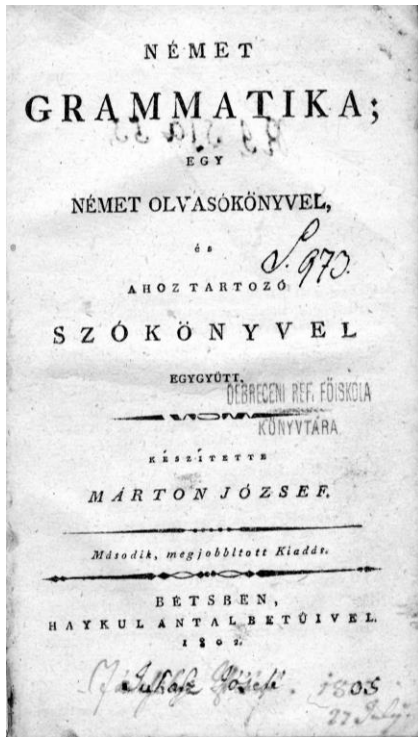
⁹ TOEPLER, Theophil Eduard (1851): *Német nyelvtan alsó iskolák számára*. Heckenast, Pest. (A továbbiakban: TOEPLER); KOVÁCS Teofil – LENHART, Rolf (2013): *Deutschlernen in den ungarischen Ländern vom 15. Jahrhundert bis 1920. Eine teilkommentierte Bibliographie*. University of Bamberg Press, Bamberg, 85.

¹⁰ MÁRTON József (1802): *Német Grammatika. Egy német olvasókönyvvel, és ahhoz tartozó szókönyvvel együtt*. Haykul Antal, Béts; KOVÁCS – LENHART 2013, 29–35.

¹¹ HEINISCH, Georg Friedrich – LUDWIG, Johann Lorenz (1852): *Zweites Sprach- und Lesebuch. Ein Lesebuch für die mittlere Schulklasse*. Buchner, Bamberg.

¹² HEYSE, Johann Christoph August (1852): *Leitfaden zum gründlichen Unterricht in der deutschen Sprache für höhere und niedere Schulen*. Hahn, Hannover.

*elvei szerint*¹³ című könyvét nemcsak módszertani, hanem politikai és erkölcsi szempontból sem találták megfelelőnek, mivel a hatóságok szerint számos megütközést keltő példamondatot tartalmazott (ezeket viszont nem nevezték meg). Ballagi művét 1853. szeptember 9-én azonnali hatállyal eltiltották.¹⁴ 1854. október 14-én a tanügyi bizottság Márton József *Német grammaticáját* javasolta a polgári iskola számára. „A városokban a' kézművesek kedvéért német nyelv”¹⁵ tanítását szorgalmazták.



Márton József Német grammatikája 1802-es (balra) és 1817-es kiadásának címlapja (Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára)

¹³ BALLAGI Károly (1852): *Német nyelvtan az újabb nyelvészet elvei szerint*. Heckenast, Pest; KOVÁCS – LENHART 2013, 76–77.

¹⁴ TtREL I. 1. c. 15.

¹⁵ TtREL I. 1. b. 124.

A minisztérium könyvekre tett javaslatát az iskolák nem mindig fogadták el. 1858-ban a Tiszántúli Református Egyházkerület elutasította az *Első nyelvgyakorló és olvasó könyv az Ausztriai birodalombeli ágost. és helv. hitv. evangelicus elemi iskolák számára* című könyvet, mondván, hogy protestáns belügy, milyen könyvet használnak a 1791. XXVI. tc. 5. pontjának értelmében. A minisztérium által javasolt másik mű, az *Erstes Sprach- und Lesebuch für die Katholischen Volksschulen im Kaiserthum Österreich* több ponton ellenkezett a protestáns hitelvekkel, így ezt is elutasítás fogadta.

A Kollégium az abszolutizmus ideje alatt létrehozott öt állami közigazgatási kerület közül a nagyváradai kerulettől kapta az utasításokat, mivel Debrecen területileg odatartozott. Érdekes azonban, hogy a kassai közigazgatási kerulettől is érkezett egy ilyen tárgyú leirat. A két igazgatási kerület intézkedései közötti átfedés abból fakadhatott, hogy a tiszántúli egyházkerület egyszerre több állami közigazgatási egység területén feküdt.

3. Kimutatások az oktatásban használt tankönyvekről

Az *Entwurf* kötelezővé tette az iskolai értesítők kiadását, amelyek az akkor használt tankönyvekről is árulkodnak. A Debreceni Református Kollégium Gimnáziumának 1853–1860 közötti értesítőiben a következő német tankönyveket tüntetik fel:

tanév	osztály	szerző
1853/54	II–IV.	Toepler
	V–VIII.	Vernaleken ¹⁶
	VIII.	A német irodalom Heyse szerint ¹⁷
1854/55	II–IV.	Toepler
	V–VIII.	Vernaleken
	VIII.	Mozart ¹⁸

¹⁶ VERNALEKEN, Theodor (1853): *Deutsches Lesebuch für die österreichischen Realschulen und Gymnasien*. Seidel, Wien.

¹⁷ Nem ismert, hogy Heyse melyik könyvére gondol a táblázat szerkesztője.

1855/56	II–IV.	Toepler
	V–VI.	Heyse kézikönyve ¹⁹
	V–VIII.	Mozart
1856/57	I–IV.	Toepler
	V–VI.	Heyse kézikönyve
	V–VIII.	Mozart
1857/58	I–IV.	Toepler
	V–VI.	Heyse kézikönyve
	VII–VIII.	Mozart
1858/59 ²⁰	VI.	Toepler
	VII–VIII.	Mozart
1859/60 ²¹	III–VI.	Ballagi
	VII–VIII.	Mozart

Az 1895. évi gimnáziumi értesítő szerint az 1853–61-ig terjedő korszak német tankönyvei az következők voltak:²²

szerző	cím	használat éve
1. Toepler	Nyelvtan	1853–57
2. Vernaleken	Olvasókönyv	1853–54
3. Heyse	Német irodalom tört.	1853
4. Mozart	Olvasókönyv	1854–61
5. Heyse	Nyelvtan	1855–58
6. Ballagi	Német nyelvtan	1858–61

A megváltozott politikai helyzetben az 1860-ban visszaállított hatosztályos gimnáziumban Ballagi korábban említett tankönyvét Mozart *Német olvasókönyvével* együtt végig használták.

¹⁸ MOZART, Joseph (1850): *Deutsches Lesebuch für die unteren Klassen der Gymnasien*. Gerold, Wien.

¹⁹ Heyse: *Leitfaden* című munkájára utalhatott a feljegyzés készítője?

²⁰ Csak a III. osztálytól kezdve tanítanak németet. A VI. és VIII. osztályt leszámítva nem jelölnék meg tankönyvet.

²¹ Itt is csak a III. osztálytól kezdve tanítanak németet.

²² *A Debreczeni ev. ref. főiskola értesítője*, 1895. Városi nyomda, Debrecen, 267.

4. Nyelvtanításra használt tankönyvek rövid bemutatása

A német nyelvtanításra használt könyvek közül vannak kifejezetten olyanok, amelyeket a németet idegen nyelvként tanulók számára írtak (Márton, Toepfler és Ballagi munkái); és vannak, melyeket eredetileg német anyanyelvű diákoknak szántak, de az idegen nyelvoktatásba is használtak (Vernaleken, Mozart, Heyse könyvei). Vizsgáljuk meg alább a hat szerző nyelvtankönyveit külön-külön!

4.1. Márton József tankönyve

Az első nagy hatású magyar nyelvű némettankönyvet Márton József írta,²³ aki a Debreceni Református Kollégium, majd a Jénai Egyetem diákja volt. Hazatérve Lőcsén tanított, majd 1806-tól a Bécsi Egyetemen a magyar nyelv és irodalom rendkívüli professzora, 1831-től az MTA levelező tagja volt. Legsikeresebb műve, a már említett nyelvtankönyv, amely 1799–1851 között 17 kiadást ért meg.²⁴

A könyv hatodik, 1815-ös kiadása állt a rendelkezésemre. Ez tartalmazza az egy évvel korábbi, 1814-es ötödik kiadás előszavát, melyből megtudhatjuk, miként látta a könyv szerzője a német nyelv helyzetét. Szerinte a „Német Nyelv mind inkább kezd közönséggé lenni a Hazában, s úgy látszik, hogy miolta a Hazai Nyelv ügyét a nemzet felfogta, a deák nyelv helyébe ez akarja magát befészkelni.”²⁵ A német elterjedése szerinte hasznos a magyar nyelv előmenetelére nézve, hiszen annak kibontakozását a latin eleitől fogva hátráltatta. „Mínthogy pedig már ma a Német Nyelv tudása nélkül még azok sem tudnak ellenni, a kik kézi mesterségekre adják magukat: ez okon, azt még a középszerű iskolákban is kezdik tanítani.”

²³ MÁRTON József (1802): *Német Grammatika. Egy német olvasókönyvvel, és ahoz tartozó szókönyvvel együtt.* Haykul Antal, Béts.

²⁴ Fehér Erzsébet adatai szerint 17. kiadást ért meg. Az utolsó 1851-ben jelent meg. FEHÉR Erzsébet (1995): *Magyar nyelvű tankönyvek 1777–1848.* OPKM, Bp., 84.

²⁵ MÁRTON 1802, VII.

Különös figyelmet fordított arra, hogy „a könyvbéli nyelven kívül – a diák – az élő vagy társaságbeli beszédet is megtanulhassa.” Ezt nyelvtani gyakorlatokkal és párbeszéd formájában előadott mesékkal próbálta elérni. Az olvasmányok a tananyaghoz kapcsolódva nemcsak nyelvtanulásra, hanem hasznos ismeretek szerzésére is szolgáltak.

A latin nyelvtani fogalmak mellett magyar nyelvtani fogalmakat is alkalmazott, illetve annak hiányában saját maga is alkotott ilyeneket. A latin nyelvű fogalmak alkalmazása a nyelvtani rendszer leírásában segített. A gyakorlatok fordításának megkezdését csak a nyelvtan elsajátítása után javasolta.

A gyakorlatok után szószedet állt. Megadott konkrét levél-, szerződés-, adóslévélmintákat, illetve nyugtaszövegeket is. A szószedet a könyve harmadik részében, az olvasmányoknál hiányzott, de ezek szókincse az előző gyakorlatok anyagára épült. Ez az egység meséket és különböző tudományterületeket felölelő témájú szövegeket is tartalmazott, tehát interdiszciplináris megközelítést sugallt. A könyv végén található „Szókönyv” további segítséget jelentett.

Márton felhívta a figyelmet arra, hogy aki „a Grammatikában világosan előadott Szószármaztatásnak és a Szók öszvetételeinek Reguláit megtanulta”, sok fáradtságtól kímélhette meg magát. Azt tartotta, hogy akinek valóságos célja németül megtanulni, annak szótárt is be kell szereznie. Ilyen elgondolások szerint épült fel Márton József tankönyve, amelyet hosszú ideig használtak több iskolában is.²⁶

4.2. Theophil Eduard Toepler tankönyve

1851-ben jelent meg Theophil Eduard Toepler *Német nyelvtan alsó iskolák számára* című könyve.²⁷ Ennek előszavában a szerző azt hangsúlyozta, hogy ő tekintettel van az ifjabb generációra és a nyelvet az ifjabbak számára is közérthetően adja elő. Az elméleti rész elé helyezte a gyakorlatit. A tanárok számára írt egy bővített kiadást, amely tanári kézikönyvül szolgált. A nyelvtan tárgyalása után gyakorlatok következtek, melyek példáiban a tör-

²⁶ MÁRTON 1802, VII.

²⁷ TOEPLER, Theophil Eduard (1851): *Német nyelvtan alsó iskolák számára*. [S. n.], Pest.

ténelmi, földrajzi és ókori témák voltak túlsúlyban.²⁸ Felépítése szerint ez a könyv közelebb állt a mai tankönyvekhez, mint Márton korábban tárgyalt munkája. A tankönyv végén egy téma szerinti (természet, időjárás, ember, város, falu, ruházat) szójegyzéket is találunk.²⁹

4.3. Theodor Vernaleken tankönyve

Toepler könyvével párhuzamosan használták Theodor Vernaleken *Deutsches Lesebuch für die österreichischen Realschulen und Gymnasien*³⁰ című Bécsben, 1853-ban megjelent tankönyvét, amely kimondottan anyanyelvű oktatás céljára szolgált és valószínűleg az *Entwurf* miatt vezették be. A következőket olvashatjuk az előszóban:

„A középiskolákban, ahol a tanítás nincs úgy ráutalva az olvasókönyvre mint az elemi iskolában, az olvasókönyv szolgálja mindenek előtt a nyelvi képzést [...]. A gyűjteménybe felvett olvasmányok lehetőségét kínálják az olvasás gyakorlására [...]. A tartalom megértése nélkül nem lehetséges a helyes olvasás. Ne mulasszuk el az ismétlést, a meséket és más kisebb darabokat tanítsuk meg kívülről. Az írásbeli dolgozatok anyagát lehet részben magából az olvasó könyvből meríteni. A diákok írjanak tartalmi összefoglalást több darabról.

Bárcsak sikerülne a tanároknak [...] az olvasókönyvekben található ismeretanyagot a diák szellemi kincsévé tenni, és ezáltal egyidejűleg az erkölcsi nevelésében szerepet játszani.”

Az általa összegyűjtött versek és történetek részben antik, részben német szerzőktől származtak,³¹ a klasszikus forrásokra épülő műveltségcsomagtétel tehát Vernalekennél is tovább élt az anyanyelvi irodalom mellett.³²

²⁸ KOVÁCS 2013, 416.

²⁹ TOEPLER 1851, 7–80.

³⁰ VERNALEKEN, Theodor (1853): *Deutsches Lesebuch für die österreichischen Realschulen und Gymnasien*. Seidel, Wien.

³¹ Uo.

4.4. Joseph Mozart olvasókönyve

Joseph Mozart *Deutsches Lesebuch für die unteren Klassen der Gymnasien* című munkájában³³ a következőképpen fogalmazta meg elveit: „különösen azon irodalmi alkotásokat választottam ki, amelyek hozzájárulnak a szellem műveléséhez és az érzelem nemesítéséhez [...]. Nagyobb művekből, magától érthetően csak keveset tudtam felvenni: egyes részleteket csak akkor, ha önmagukban vagy rövid magyarázattal könnyen megérthetőek.”³⁴ Az egyes idézetek előtt a szerzők életrajzát találjuk. A könnyebb feldolgozás érdekében Mozart ötsoronként megszámozta a szöveget.

4.5. Johann Christian August Heyse tankönyvei

Johann Christian August Heyse (1764–1829) korának neves nyelvtudósa és tanára volt. Nordhausenben, majd Magdeburgban működött iskolaigazgatóként. A táblázatokban több munkája szerepel a következőképpen: *Leitfaden zum Unterricht der deutschen Sprache*; *A német irodalom Heyse szerint*; *Heyse kézikönyve*.

Nyelvtani munkáit, – melyeket fia Carl Wilhelm Ludwig Heyse átdolgozott – igen népszerűek voltak. 1923-ban jelent meg a nyelvtana 29. kiadása,³⁵ amely a latin nyelvtanok mintájára íródott német anyanyelvűek számára. Így magyarországi felhasználása során új, eredetileg figyelembe nem vett szempontok kerültek előtérbe: immár a németnek mint idegen nyelvnek az elsajátítására szolgált. Ez azonban túlhaladott lehetett didaktikai szempontból, hiszen már jóval korábban jelentek meg olyan tankönyvek, amelyek ki-

³² KOVÁCS 2013, 416.

³³ MOZART, Joseph (1850): *Deutsches Lesebuch für die unteren Klassen der Gymnasien*. Gerold, Wien.

³⁴ MOZART 1850, 416.

³⁵ HEYSE, Johann Christ August (1840): *Theoretisch-praktische deutsche Schulgrammatik oder kurzgefasstes Lehrbuch der deutschen Sprache*. 12. kiad. Hahn, Hannover; Uő. (1852): *Leitfaden zum gründlichen Unterricht in der deutschen Sprache für höhere und niedere Schulen*. 16. kiad. Hahn, Hannover; lásd: *Der Große Brockhaus* (1931). Brockhaus, Leipzig, 8. köt., 481.

fejezetten magyar nyelvűek számára készültek,³⁶ és inkább az *Entwurf* szemléhez köthetők, mely révén szinte szolgálai kellett az egyes intézkedéseket átvenni.

A szerző fontosnak vélte, hogy az elmélet a gyakorlattal együtt jelenjen meg, arra hivatkozva, hogy egy ismeretlen szerző latin nyelvtankönyvvel kapcsolatos elméleti elvárásait veszi át. Ezek a közül a legfontosabbak:

1. Két nyelvtant kell készíteni. Az egyiket az alsóbb osztályok számára, ami a legszükségesebb igényeket elégítené ki. A másik pedig a teljességre törekedne. A két munka – lehetőség szerint – egységes elvek szerint készülne.
2. Mindkét nyelvtan a maga nemében teljes legyen. Nemcsak előírásokat, hanem gyakorlatokat is tartalmazzanak.
3. Az egyszerűbbtől a nehezebbig haladjon. A korábbiak ismétlésére legyen mód.
4. Világos legyen és érthető, amit a tipográfia eszközeivel lehet elősegíteni.
5. Legyen nyitott a legújabb tudományos eredményekre.
6. Megfelelő mennyiségű, a legjobb klasszikus szerzőktől származó tartalmas példával éljen.
7. Lehetőség szerint a legalacsonyabb áron kerüljön forgalomba, de ez ne vezessen túl kicsi betűkhöz, sem pedig gyenge minőségű papír használatához.

Hogy mennyiben sikerült a jelen nyelvtankönyv szerzőjének ezeket megvalósítani, annak megítélését rábízta az elfogulatlan tanárra.³⁷

Heyse *Leitfaden* című munkája olyan iskolák számára készült, melyeknek a rendelkezésre álló nyelvtana túl részletes és túl drága volt. A rövidített tartalmú könyvhöz azonban a tanár kézikönyvként használhatta a nyelvtanát. Heyse munkájának egyes részeit otthoni egyéni feldolgozásra is alkalmasnak találta.³⁸

³⁶ KOVÁCS 2013, 416.

³⁷ HEYSE 1840, III–IV.

³⁸ HEYSE 1852, III.

4.6. Egy tankönyvíró nézetei az *Entwurf* korából

A kor tanítási módszereihez visz közelebb, ha megismerkedünk egy jeles tankönyvíró, Ballagi Károly (1824–1888, Ballagi Mór testvére) nyelvtanulásról vallott gondolataival. Nézete szerint a nyelvtanulás és tanítás egyoldalúvá válik és tökéletlen marad, ha mindig csak anyanyelvünkre fordítatjuk a németet, de soha vagy csak igen ritkán megfordítva. Többet kellene magyarból németre fordítatni, mint viszont, mert nehezebb s így több gyakorlatot igényel. Azért fontos ez, hiszen a fordítás a beszédet is helyettesíti bizonyos mértékben. Szükséges rámutatni a magyar és a német kifejezések közti különbségekre.³⁹

Ballagi a *Német nyelvtan az újabb nyelvészet elvei szerint* című könyvében azt mondja, hogy az idegennyelv-oktatásban a legegyszerűbb és a legtermészetesebb utat kell követnünk. A diák először az idegen nyelvet tanulja meg és csak azután a szabályokat. Ezért kezdi könyvét a gyakorlati résszel, amit ha valaki elsajátított, sokkal könnyebben halad előre a nyelvtanban, mint egyébként.⁴⁰ A következőket javasolta:

1. A diákok egyszerre kezdjék el az írás és az olvasás elsajátítását. Tehát a tanár rögtön az elején a helyesírás miatt – amit nem lehet soha eléggé gyakorolni – magyarázza el a betűket, azért, hogy később szavakat, sőt egész mondatokat is le tudjanak írni. A tanár mutassa meg a helyes kiejtést és az egyes szavakat vagy mondatokat addig ismétlje, míg a diákok azt maguk is ki tudják mondani, vagy könyv nélkül le tudják írni. Minden leckénél emelje ki a helyesírás főbb pontjait, és így nagy haszonnal tudja majd az elméleti részt is tanítani.

2. A házi feladat mindenekelőtt az új szavak megtanulása legyen. Ezt a célt a tanár úgy érheti el, hogy az új szavakat a táblára írja, és azt a diákokkal leírattja, és azokat a következő órára feladja. Új anyagot addig nem lehet venni, míg a diákok a korábbiakat alaposan el nem sajátították.

³⁹ BALLAGI Károly (1857): *Magyar feladatok a német nyelv gyakorlására*. Gyurián, Pest, Előszó.

⁴⁰ KOVÁCS 2013, 416–417.

3. A már ismert anyagot a tanár minden alkalommal próbálja meg gyakoroltatni, így az állandó ismétlés által az anyag jól rögződik. Ezt a tanítás során gyakrabban lehet alkalmazni, mint ahogy a könyv lehetővé teszi. Azt javasolta, hogy a diákok készítsenek egy szójegyzéket azért, hogy lefekvés előtt az új szavakat a régiekkel együtt át tudják ismételni.

4. Legyenek a tanárok leleményesek, és mindent példával magyarázzanak meg, és csak azután következzen a szabály magyarázata.⁴¹ A nyelvtanulás legnehezebb részének a szókinccszerzést tartotta, de Mártonhoz hasonlóan ő is fontos segítséget látott a szóképzésben.⁴²

Az ókori témák használatában hasonlóság van Toepler és Vernaleken könyve között. Ebben is megmutatkozik, hogy az antik műveltségismény továbbadása még egy modern nyelv elsajátításánál is fontos szerepet játszott.⁴³

Az itt felsorolt tankönyvek közül volt olyan, például Vernaleken könyve, amely kifejezetten német anyanyelvűek számára készült, és volt, ami ki-mondottan a magyar viszonyokat tartotta szem előtt, mint például Ballagi Károly tankönyve. Tehát a tankönyvek viszonylag széles skáláját láthatjuk magunk előtt.⁴⁴

5. Tanítási módszerek

A tanítási módszerek tekintetében ebben a korban követték a latinus grammatizálást, hiszen önkéntelenül adódott az ott bevált módszer átvétele. A nyelvtan- és fordításcentrikus módszer képviselői úgy vélekedtek, hogy aki nyelvtani ismeretekkel rendelkezik, az „bírja” az idegen nyelvet.

⁴¹ BALLAGI Károly (1852): *Német nyelvtan az újabb nyelvészet elemei szerint*. 2. jav. bőv. kiad. Heckenast, Pest, IV–VI.

⁴² BALLAGI Károly (1856): *Német olvasókönyv az algyimnasiumi tanulók számára*. 3. kiad. Heckenast, Pest, Előszó.

⁴³ KOVÁCS 2013, 416.

⁴⁴ KOVÁCS 2013, 417.

A másik lényeges elem a fordítás fontosságának hangsúlyozása volt: aki pontosan tud fordítani, az van valóban a nyelv birtokában. Ezek a szempontok jellemezték a korábban tárgyalt tankönyveket is.

A latin és görög nyelv oktatásának tapasztalatai alapján a nyelvtant és a fordítást középpontba állító módszert a 18. század végén, a 19. század elején hozták létre a modern élőnyelvek, a német, a francia és az angol tanítására. Ezek túlsúlya mellett természetes, hogy módszereiket az új területeken is alkalmazták. Azonban ez nem jelentette azt, hogy a tárgyalandó művek szerzői nem éltek volna semmilyen változtatással, de hamar felismerték a nyelvtan- és fordításcentrikus szemlélet korlátait.⁴⁵

Az *Entwurf* bevezetéséig minden bizonnyal Márton József *Német grammatikáját* használták a Kollégiumban. Márton módszere, miszerint a nyelvi gyakorlásra szánt szövegekkel együtt a diákok hasznos ismereteket is tanultak, nem új, hiszen az már Apáczai Csere Jánosnál is megjelent a magyar pedagógiában. Sőt, Apáczai a nyelvtani szabályok magoltatása helyett egy-egy író olvasását, magyarrá fordítását, majd megint visszafordítását javasolta.⁴⁶ A 19. századi tankönyvszerzők maximum 15–20 fős nyelvi csoportokat ajánlottak.⁴⁷

Összegzés

A tanulmány elsősorban a tankönyvekről az önkényuralom idején zajló vitát és a német nyelv oktatására használt tankönyveket kívánta bemutatni. A központilag elrendelt iskolai reform és tankönyvhasználat nagyban átalakította a korábbi egyházi autonómia alapján szerveződő oktatást.

A fenntartók joggal sérelmezték az önrendelkezésük csorbítását, történt ez ráadásul úgy, hogy az intézmény működésének anyagi feltételeit továbbra is nekik kellett megteremteniük. A tankönyvek körüli csatározás tehát csak

⁴⁵ HUNFELD, Hans – NEUNER, Gerhard (1992): *Methoden des fremdsprachlichen Deutschunterrichts*. Langenscheidt, Berlin, 19.

⁴⁶ ZSILINSZKY Mihály (1907): *A magyarhoni protestáns egyház története*. Atheneum, Bp., 294.

⁴⁷ LAKATOS Géza (1934): *A francia nyelvoktatás multja hazánkban*. Sárkány ny., Bp., 81.

egy szelete volt a fenntartó és az állam közötti vitának. A művek részletesebb elemzése már csak terjedelmük miatt is nagyobb időt vett igénybe.

Az *Entwurf* által elindított változások a tankönyvek egyre növekvő használatát is eredményezték. A kulturális kormányzat által támogatott könyvek mellett, elvileg lehetősége lett volna az egyes iskoláknak saját tankönyvek használatára is, de ezeket előzetesen jóvá kellett volna hagyni.

A német nyelv tanítására használt tankönyvek jelentős része tulajdonképpen német anyanyelvűek számára készült, egy olyan időszakban, amikor már számos olyan tankönyv is íródott, amely a német mint idegen nyelv oktatására készült.

A Debreceni Református Kollégiumban mind a két fajta tankönyvet használták, ami arra utalhat, hogy a hagyomány és a belső követelmények mellett az állami elvárásoknak is igyekeztek megfelelni.

IRODALOM

- BALLAGI Károly (1852): *Német nyelvtan az újabb nyelvészet elemei szerint*. 2. jav. bőv. kiad. Heckenast, Pest.
- BALLAGI Károly (1856): *Német olvasókönyv az algymnasiumi tanulók számára*. 3. kiad. Heckenast, Pest.
- A Debreczeni ev. ref. főiskola értesítői*, 1895. Városi nyomda, Debrecen.
- FEHÉR Erzsébet (1995): *Magyar nyelvű tankönyvek 1777–1848*. OPKM, Bp.
- Der Große Brockhaus*. (1931), Brockhaus, Leipzig, 8. köt.
- HEINISCH, Georg Friedrich – LUDWIG, Johann Lorenz (1852): *Zweites Sprach- und Lesebuch. Ein Lesebuch für die mittlere Schulklasse*. Buchner, Bamberg.
- HEYSE, Johann Christoph August (1852): *Leitfaden zum gründlichen Unterricht in der deutschen Sprache für höhere und niedere Schulen*. Hahn, Hannover.
- HEYSE, Johann Christ August (1840): *Theoretisch-praktische deutsche Schulgrammatik oder kurzgefasstes Lehrbuch der deutschen Sprache*. 12. kiad. Hahn, Hannover.
- KOVÁCS Teofil – LENHART, Rolf (2013): *Deutschlernen in den ungarischen Ländern vom 15. Jahrhundert bis 1920: eine teilkommentierte Bibliographie*. University of Bamberg Press, Bamberg.
- KOVÁCS Teofil (2008): *A német nyelv oktatása a Debreceni Református Kollégiumban (1769–1860)*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

- KOVÁCS Teofil (2013): *A német nyelv oktatásának története 1948-ig*. In: GYŐRI L. János (szerk.): *A Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma (1850–2010)*. Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen.
- LAKATOS Géza (1934): *A francia nyelvoktatás multja hazánkban*. Sárkány ny., Bp.
- MÁRTON József (1802): *Német Grammatika. Egy német olvasókönyvvel, és ahhoz tartozó szókönyvvel együtt*. Haykul Antal, Béts.
- MÉSZÁROS István (1988): *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája, 996–1948*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- MOZART, Joseph (1850): *Deutsches Lesebuch für die unteren Klassen der Gymnasien*. Gerold, Wien.
- TOEPLER, Theophil Eduard (1851): *Német nyelvtan alsó iskolák számára*. Heckenast, Pest.
- VERNALEKEN, Theodor (1853): *Deutsches Lesebuch für die österreichischen Realschulen und Gymnasien*. Seidel, Wien.
- ZIBOLEN Endre (1990): *Az Organisationsentwurf és a nyolcosztályos magyar gimnázium. A tantervelmélet forrásai 12. Országos Pedagógiai Intézet, Bp.*
- ZSILINSZKY Mihály (1907): *A magyarhoni protestáns egyház története*. Atheneum, Bp.

CSATÁRI ANNAMÁRIA

Összetartó divergenciák

Gaál-Szabó Péter, Kmeczkó Szilárd, Csillag Andrea, Veres Ottilia (szerk.):

Crossroads in Diversity: A Travel across Spaces of Academia.

DRHE, Debrecen – Partium Kiadó, Nagyvárad, 2023., 138 old.

A Crossroads in Diversity: A Travel across Spaces of Academia a Kultúrák, kontextusok, identitások kiadványsorozat 4. kötete, mely a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Interkulturális Tanulmányok Kutatóintézetének gondozásában jelenik meg. A szerkesztők tíz olyan tanulmányt szerkesztettek kötetbe, amelyek különböző tudományterületekre kalauzolják az olvasót, és amelyek között első ránézésre nem sok érintkezési pontot találunk. A kötet alaposabb tanulmányozása során azonban rájöhethetünk, hogy a látszólag különböző utakat bejáró tanulmányok nagyon is egy irányba húznak, ugyanis olyan széttartó kutatási tevékenységek lenyomatai, melyek mégis metszéspontok sorozatában találkoznak, s amelyeket a kötet szerkesztői jó érzékkel jelölnek ki a három fejezetben.

Az első fejezet nyitó tanulmányát Gaál-Szabó Péter jegyzi. A tanulmány szépen illeszkedik a szerző legfrissebb kutatásaihoz: megőrzi az afroamerikai női identitás irodalmi meghatározásai iránti érdeklődését, melyet vallási-kulturális vonatkozásokkal gazdagít. A modern, 21. században útjára induló ökológiai, természetközpontú, „womanista” teológia sokrétű alapélményében ragadja meg az afroamerikai nőiség megélését, mely felszabadítja a fekete „womanista” asszony tapasztalatát a fekete nőiséghez tradicionálisan kapcsolódó gazdaságilag és fizikálisan kizsákmányolt nő (kényszer)képzetétől. Az afroamerikai nő szimbólumává a bibliai Hágár válik, aki bár kitaszítottatik a pusztába, mégsem védtelen: olyan térbe kerül, mely megvédi őt a fehér heteronormatív ideológiától. Az ökológiai szemlélet a természettel való

együttélés metaforájában teljesedik ki, melyben az afroamerikai asszony tölti be az Anyatermészet szerepét, aki a kertben – mint szimbolikus térben – kertészkedve teremti meg a saját kulturális-ideológiai kötöttségeitől felszabadult, bővelkedő, Istennel találkozó fekete asszony élményét.

Szendrei Bianka Janelle Monáe afroamerikai előadóművész 2018-ban megjelent *Dirty Computer* stúdióalbumához készült *emotion picture* műfajú alkotását vizsgálja, mely az album megjelenése előtti napon debütált az MTV zenei csatornán és testvér-csatornáin. Az amerikai filmkritikák disztópikus zenei scince fictionként definiálják a filmes műalkotást. A tanulmány szerzője a múltat folyamatosan fehérre mosdató amerikai mainstream kultúrával szemben a jövőre koncentráló, természetközpontú, a technológiát és képzeletet felszabadító, mindenféle hierarchiától mentes afrofuturizmus gondolkörén keresztül vizsgálja Monáe alkotását. A pusztá heteronormatív kötöttségektől mentes képe a disztópikus jövőkép ellenére is utópisztikussá válik a műalkotásban. Egy másik világgá válik, melynek a tengerrel, a parti homokkal az emlékezettörlés ellenére mnemonikus funkciója van, és esélyt ad a közös múlt felidézésére egy olyan társadalmi csoport számára, mely az amerikai heteropatriarchális kultúrában teljesen marginalizálódott. A PYNK a Black-queer „dirty computer” kisebbség számára a biztonság, egység menedékévé válik.

Herman Melville egy évvel a *Moby Dick* megjelenése után adta ki *Pierre; Or the Ambiguities* (1852) című regényét, melyet Xiaorui Du tesz elemzése tárgyává. A természet és az amerikai nemzeti karakter kapcsolata régről ismeretes az amerikai irodalomban. Azonban míg hagyományosan a természet az amerikai nemzet örök bőséget biztosító jóttevőjeként jelenik meg a nagy amerikai klasszikusok írásaiban, addig Melville ebben a művében működésképtelennek látja és láttatja ezt a kapcsolatot. A tanulmány szerzője jól áttekinthető módon, négy lépésben vizsgálja a regényben kirajzolódó folyamatot, amelyben a főhős, Pierre a természet kegyeltjének pozíciójából a városi mennyországon, majd a városi természet kizsákmányolásán keresztül eljut a városban elkövetett öngyilkosságig, melyet Melville pesszimizmusaként értelmez a szerző. A főhős öngyilkossága Melville kétségeit fejezi ki a demokrácia fenntarthatóságával szemben – a szerző olvasatában.

A fejezet utolsó tanulmánya olyan kortárs jelenséget vizsgál, amelynek kívülről mi magunk is szemtanúi vagyunk, kulturális kapcsolódásainknak

köszönhetően pedig kisebb-nagyobb mértékben megtapasztalói. Liu Meng a magyarországi kínai közösség identitásformálódását mutatja be a közösségi, a kulturális és a kereskedelmi tér metaforáinak alakulásán keresztül. Mivel tanulmányában tényekből indul ki és tények közötti összefüggéseket vizsgál, így akiket kizárólag a kíváncsiság vezérel, azok is sok érdekes információt megtudhatnak a magyarországi kínai közösség életéről. Azonban nem a fizikai környezet tényezői, hanem azok identitásformáló hatása érdekli igazán a szerzőt. Tanulmánya utolsó részében bemutatja a Budapest X. kerületi Chinatown-t, mely nem városképi kuriózumként jelenik meg, hanem a házáinkban élő kínai közösség kulturális identitásának forrásaként.

A második fejezet első tanulmánya egy olyan felvidéki magyar író utolsó, befejezetlen írásművét tárgyalja, aki (ha harminc évnél több adatik neki) kortárs íróink egyik legnagyobbika is lehetne. Talamon Alfonz *Samuel Borkopf: Barátainnak egy Trianon előtti kocsmából* című befejezetlen, Grendel Lajos által posztumusz regénnyé szerkesztett szövegét Kmeczko Szilárd értelmezi tanulmányában, és egy posztreferenciális olvasat lehetőségét vizsgálja. A szerzőség kérdésén túl a barátok mint beavatott olvasók értelmezési lehetőségeit veti fel elemzésében a tanulmányíró. A talamoni hosszú, indázó mondatok, az emlékezés, a múlt századi kisvárosi milió sajátos hangulatú, műfajok határán álló szöveggé teszik az írásművet, amely – Talamon írásainak alapos ismerője – Németh Zoltán szerint egyaránt olvasható álneves irodalomként, metafiktív regényként, burleszk gesztusként, ún. egyetemi regényként, valamint értelmezhető az emlékezőirodalom kontextusában is.

A múlt egy másik szeletét tárja elénk Eged Alice tanulmánya, mely a Német Szövetségi Igazságügyi Minisztérium 1949-es létrehozásának folyamatát és annak körülményeit tekinti át. A szerző történelmi hűséggel követi nyomon az eseményeket, aprólékos figyelemmel kísérve a történelem sodra szempontjából marginálisnak tűnő kérdéseket is, mint a minisztériumban dolgozó alkalmazottak kiválasztásának a szempontjai. Pedig – ahogy a szerző is bizonyítja – a Német Szövetségi Igazságügyi Minisztérium sikeres működésének és csúcsmisztériummá válásának szempontjából igenis ebben a HR vonatkozású sajátosságban ragadható meg a lényeg: meg kellett találni a megfelelő szakmaiságú és feddhetetlen politikai múlttal rendelkező embereket a megfelelő pozíciókra. Ehhez pedig nem csupán a hatékony kiválasz-

tási módszerre volt szükség, hanem elsősorban a kiváló kapcsolati hálóra, amellyel a minisztérium első vezetői rendelkeztek, akik tudták, hogy a megfelelő emberek megfelelő pozíciókban való alkalmazása garantálja a minisztérium és ez által az állam stabilitását is.

Horváth Andrea Juli Zeh 2002-es *Die Stille ist ein Geräusch* címmel megjelent útinaplóját választja vizsgálódásainak témájául. A kötet magyar fordításban még nem olvasható. Az útinapló egy 2001-es bosznia-hercegovinai utazást örökít meg. A médiában és a politikai közbeszédben meggyökereedett barbár, agresszív, csak félig-civilizált Balkán fogalmának elkerülése miatt a szerző a benyomásokat szinte azonnal papírra veti. A mediálatlan, az irodalmi mesterség által nem közvetített szöveg benyomását keltő útinapló szándékosan ellenáll az értelmezés kísértésének. A Balkánon szerzett élményeket nem áldozat és elnyomó kettősségében mutatja be, amely gyakorlat a jugoszláv háború óta (is) meghatározó létmódja az ottani narratíváknak, és többszáz éves múltra tekint vissza arrafelé. A háború tényét mintha tudatosan kerülné, nem akarja katonai és etnikai ellenfelek szemszögéből értelmezni a látottakat.

A harmadik fejezetet nyitó tanulmány Gálla Edit munkája, aki Edgar Lee Master *Spoon River-i holtak* (*Spoon River Anthology*) című verseskötetét vizsgálja. A szabadverseket tartalmazó kötet az amerikai irodalom egyik mérföldkövének számít, melyben a természeti jelenségek, tájak, vagy az állatok az emberek életét befolyásoló cselekvőkké válnak. A szerző négy csoportra bontva vizsgálja a természet szerepét a költeményekben: az első és legnagyobb csoportban a sírok természeti környezete a halott erkölcsi minősítését szolgálja, a második csoport verseiben a természet a haláleset körülményeként, okozójaként jelenik meg, a harmadik csoport verseiben a természet Nemezisként ítélkezik az egyén felett, a negyedik verscsoportban allegorikus magyarázatként szolgál a beszélő életére vonatkozóan. A tanulmányban konkrét versszövegek értelmezését is olvashatjuk, melyek kiváló példaként szolgálnak a természet négyféle szerepére a versgyűjteményben.

Az angolszász költészet kezdeteihez kalauzol vissza bennünket Titus Pop tanulmánya, aki a korai angol költészet zeneiségét vizsgálja a fennmaradt középkori szövegekben. A szerző a zeneiség fontosságát abban látja, hogy a különféle hangzásbeli eszközök megkönnyítették az orális tradíció fennma-

radását, memorizálását és továbbadását. A *Beowulf* kapcsán kiemeli az alliteráció és a cezúra fontosságát, a lovagi líra zeneiségét, valamint a balladák ismétlésen alapuló dallamvilágát.

A kötet egyetlen nyelvészeti témájú tanulmánya Csillag Andrea tollából származik: prepozíciókat vizsgál, melyek a meglepetés kifejezéseiben fordulnak elő. Tanulmánya elején definiálja a meglepetést mint emóciót, majd a *surprise* angol kifejezés nyelvészeti meghatározásával halad előre a tanulmány. Ezt követően hét prepozíciót vesz górcső alá, melyeket a saját kezűleg összeállított korpusz alapján vizsgál. Elsőként a prepozíciók elsődleges, helyviszonyt kifejező jelentését térképezi fel, ezt követi a meglepetés (*surprise*) szóval alkotott szerkezetben előforduló használatuk megfigyelése, hogy vajon a prepozíció helyviszonyt fejez-e ki, vagy átvitt értelemben használjuk-e. Harmadik szempontként igyekszik meghatározni azt a sémát, amelyre a prepozíciós szerkezetek vonatkoznak: a meglepetés a meglepetés okát fejezi-e ki, vagy azt a módot, ahogyan a meglepetés megtapasztalója viselkedik.

Írásomat azzal kezdtem, hogy bármennyire is szerteágazóak a tudományos igényű tanulmányok, jól kitapintható metszéspontok mentén szerveződik az írásművek sora. És valóban: az afroamerikai „womanista” teológiától eljutunk az afroamerikai queer női identitásig, melyeknek közös pontja a természet; a „dirty computer”-ek ugyanúgy az amerikai heteropatriachális ideológia kritikáját fogalmazzák meg, mint ahogy Melville is pesszimizmát ítélt meg az amerikai demokrácia lehetőségeit; Melville Pierre-je is otthont keres a városban, mint ahogy a kínai bevándorlók is Magyarországon. Esetükben a kulturális emlékezet megtartó hatása érvényesül, mint ahogy Talamon szövegében is nosztalgia hatja át a régi pozsonyi emlékeket; az a Pozsony egy rég volt idők országába viszi vissza az emlékezőt, mint ahogy az 1949-es németországi események is. Az Igazságügyi Minisztérium egy ma már nemlétező ország emléke, mint ahogy a jugoszláv háború is; a halottaknak ott is saját életük volt, mint Edgar Lee Master verseiben a kisváros egykor élt lakóinak is holtukban; a Spoon River-i szabadversek hasonlóan a nyelv zeneiségéből is táplálkoznak, mint a rímtelen korai angol költészet, melynek eszköze és anyaga a nyelv, amely ugyanúgy lebontható grammatikai elemekre, mint a prepozíciós szerkezetek az utolsó tanulmányban. Micsoda meglepetés (*surprise*).

BARÁTH BÉLA LEVENTE

Berek Sándor búcsúztatása¹

Gyászoló Gyülekezet!

December 11-én megrendüléssel és szomorú szívvel értesültünk arról, hogy kedves kollégánk, dr. Berek Sándor váratlanul elhunyt. Szakmai pályafutása kapcsán ki kell emelnem, hogy 1983–1988 között a Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán magyar nyelv és irodalom, illetve történelem szakon folytatott tanulmányokat. Diplomaszerezése után két tanévig a Kereskedelmi és Vendéglátóipari Szakközépiskolában középiskolai tanárként gyakorolta hivatását. 1990 szeptemberétől a Kölcsey Ferenc Tanítóképző Főiskola Társadalomtudományi Tanszékén előbb tanársegédi, majd adjunktusi beosztásban dolgozott. 2011 után az intézményi integrációt és a tanszék átszervezését követően a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Romológiai Tanszékénének docense volt. Berek Sándor tehát 33 éven keresztül végzett oktatómunkát egyetemünk és jogelőd intézményeink falai között.

A szakmai pályáját nagymértékben meghatározó történeti-szociológiai érdeklődésének eredetéről maga így írt: „Az egyetem kezdetén minden érdekelt, majd másodévesként »fedeztem fel« a szociológiát és a politológiát, s ezzel újra a történelmet is. Igyekeztem minél több szemináriumra járni és olvasni. Harmadik egyetemi évem nyarán szociológiai adatgyűjtő táborban vettem részt a Bajához közeli Homokmégyen, amelyet a KLTE szociológia tanszék szervezett. Ehhez hasonló élményt adott a következő évben egy kétéhetes Veszprém megyei művelődéstörténeti tanulmányi táborozás. Szakdolgozatomat szociológiából írtam, amely a vallásnak, a vallásosság mértékének a családok gyermekszámára gyakorolt hatását vizsgálta empirikusan, kérdőíves felmérés adatait felhasználva, illetve mélyinterjúk segítségével, az elérhető szakirodalmat bevonva, közte a történeti demográfiát is.”

¹ A Debreceni Köztemetőben 2024. január 8-án elhangzott rektori búcsúztató szövege.

Tanári munkakörének kezdettől fogva része volt a nappali, esti és levelező tagozatos képzésben részt vevő hallgatók oktatása. Az oktatott tárgyai a történelem és a szociológia, illetve később a romológia tárgyköréből kerültek ki. Minden tanévben nagyszámú szakdolgozat elkészítésében működött közre. Feladatai közé tartozott a gyakorlatok szervezése, illetve a folyamatosan módosuló képzési struktúra és a változó tantárgyi rendszer érvényesítése saját tanegységei kapcsán.

Különböző tantárgyai, illetve kurzusleírásai egyaránt részei voltak a tanító, az informatikus-könyvtáros, a kommunikáció és médiatudomány, a teológia szakok, az ifjúságsegítő és az intézményi kommunikátor felsőfokú szakképzések képzési struktúrájának. Oktatómunkája részeként hosszabb ideig feladatai közé tartozott az OTDK házi konferenciáinak szervezésében, majd a Tudományos és Művészeti Bizottság működésében való részvétel, de tagja volt az intézmény szenátusának is.

Szakmai fejlődésének útját az oktatói tevékenységével párhuzamosan végzett további felsőfokú tanulmányai áttekintésével követhetjük nyomon. Budapesten, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 2000 és 2004 között szociológia szakos képzésben vett részt, és itt kapott okleveles szociológus diplomát. Ennek a képzésnek a keretében teljesítette a romológia szakirány követelményeit.

2005 és 2008 között a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának Néprajzi doktori programjában folytatott tanulmányokat. Az itt végzett kutatásainak munkacíme *A cigány/roma identitás és a cigány reprezentációk néprajzi vonatkozásai* volt. Ennek eredményeként 2011-ben a bölcsészettudományok területén, a néprajz és kulturális antropológiai tudományokban szerzett doktori fokozatot. Kutatási témáiból adódóan tagja lett a Magyar Kulturális Antropológiai Társaságnak, a Magyar Néprajzi Társaságnak és a Györffy István Néprajzi Egyesületnek.

A Magyar Tudományos Művek Tárába feltöltött közleményei alapján doktori tanulmányai időszakától az *Ethnica* és a *Mediárium*² című folyóiratok mellett folyamatosan írt a győri Széchenyi István Egyetem által szervezett

² Berek Sándor a *Mediárium* című (kommunikáció, egyház, társadalom, majd az integráció után társadalom, egyház, nevelés tematikák köré szerveződő) folyóirat állandó szerkesztőbizottsági tagja volt, annak 2007. évi alapításától kezdve.

Apáczai-napok konferenciáinak tanulmányköteibe, ahogy a saját intézményünk munkatársait köszöntő kötetekbe is. Publikációs tevékenységének oktatáscentrikus voltát jelzi a 2015-ben a Wáli István Református Cigány Szakkollégium kiadásában megjelent *Mindennapi szociológia* című tankönyve. 2019-ben pedig egyetemünk kiadásában jelent meg *Néprajzi cigány fotográfia a debreceni Déri Múzeumban* című kötete.

Személyes munkatársi kapcsolataim részben éppen a publikációs feladatok, részben a különböző intézményi testületi megbízások kapcsán erősödtek meg Berek Sándorral. Az integráció utáni években a Tudományos és Művészeti Bizottság tagjaként, például az intézményi tudományos konferenciák szervezésében működünk együtt. Az utóbbi nagyon nehéz pandémiás években pedig a *Nemzetközi Roma Nap* intézményi rendezvényei és tanszéki gyakorlatok kapcsán voltak jó hangulatú és eredményes egyeztetéseink. A halála előtti hetekben arra készültem, amiről vele is többször egyeztettem, hogy december 12-én őt terjesszem a szenátus elé mint a Romológiai Tanszék megbízott tanszékvezetőjét. Erre már nem kerülhetett sor.

A magam és egyetemi közösségünk nevében őszinte részvétet és vigasztalódást kívánok a gyászoló családtagjai, a barátai és munkatársai, tanítványai számára!

Berek Sándor tudományos tevékenysége

Könyv, kismonográfia

Berek Sándor: *Néprajzi cigány fotográfiák a debreceni Déri Múzeumban*. DRHE, Debrecen, 2019.

Berek Sándor: *Mindennapi szociológia*. Wáli István Református Cigány Szakkollégium, Debrecen, 2015.

Berek Sándor: *A cigány/roma identitás és a cigány reprezentációk néprajzi vonatkozásai*. (Disszertáció.) Debreceni Egyetem, Debrecen, 2010.

Könyvrészlet

Berek Sándor: *Cigány/roma irodalmi reprezentációk Magyarországon a Vasárnapi Ujságban 1892 és 1895 között*. In: Kathyné Mogyoróssy Anita; Kiss János (szerk.): *Értelmesen élni. Tanulmányok Pinczésné dr. Palásthy Ildikó tiszteletére*. DRHE, Debrecen, 2023, 27–49.

Berek Sándor: *Cigány/roma reprezentációk Magyarországon a Vasárnapi Ujságban az 1890-es évek végén*. In: Makkos Anikó; Kecskés Petra; Boldizsár Boglárka (szerk.): *„A múltból táplálkozó jövő – hagyomány és fejlődés”*. A XXV. Apáczai- napok Tudományos Konferencia tanulmánykötete 2021. Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar, Győr, 2022, 140–149.

Berek Sándor: *Cigány/roma néprajzi reprezentációk Magyarországon a Vasárnapi Ujságban az 1890-es évek közepén*. In: Makkos Anikó; Kecskés Petra; Kövecsesné Gósi Viktória (szerk.): *„Kizökkent világ” Szokatlan és különleges élethelyzetek: a nem-konvencionális, nem „normális”, nem kiszámítható jelenségek korszaka? A XXIV. Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötete*. Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar, Győr, 2021, 300–307.

Berek Sándor: *Cigány/roma reprezentációk a Vasárnapi Ujságban az 1890-es években*. In: Makkos Anikó; Fehér Ágota; Pongrácz Attila (szerk.): *Okos lét, innováció*

és digitalizáció – irányok, trendek és következmények. A XXIII. Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötete. Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar, Győr, 2020, 69–77.

Berek Sándor: *Cigány/roma zenei és színpadi reprezentációk Magyarországon a Vasárnapi Újságban 1874–1891 között.* In: Bodó Sára; Horsai Ede (szerk.): „Hiszek az Ige diadalmas erejében!” *Tanulmányok Fekete Károly 60. születésnapja alkalmából.* DRHE, Debrecen, 2020, 339–351.

Berek Sándor: *Cigány/roma néprajzi reprezentációk Magyarországon a Vasárnapi Újságban az 1870-es, az 1880-as években és az 1890-es évek elején.* In: Baranyiné Kóczy Judit; Fehér Ágota (szerk.): *Pedagógusképzés, oktatás a Kárpát-medencében, társadalmi kontextusok. A XXII. Apáczai-napok Tudományos Konferencia tanulmánykötete.* Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar, Győr, 2019, 231–238.

Berek Sándor: *Cigány/roma néprajzi reprezentációk Magyarországon a Vasárnapi Újságban az 1850-es, az 1860-as és az 1870-es években.* In: Baranyiné Kóczy Judit; Fehér Ágota (szerk.): *XXI. Apáczai-napok konferencia: „Útkeresés és újratervezés.”* (Tanulmánykötet.) Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar, Győr, 2018, 27–32.

Berek Sándor: *A cigányok iskolába járása és olvasni-írni tudása Magyarországon a 19. század végén.* In: Pinczésné Palásthy Ildikó (szerk.): *A református tanítóképzés múltja, jelene, jövője.* Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, Debrecen, 2011, 98–101.

Berek Sándor: *A néprajzi cigány reprezentációk képi forrásai a debreceni Déri Múzeum Néprajzi Adattárában.* In: Magyarai Márta (szerk.): *A debreceni Déri Múzeum évkönyve, 2008–2009.* Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Igazgatósága, Debrecen, 2010, 117–124.

Berek Sándor: *Cigány reprezentációk a Déri Múzeum gyűjteményeiben.* In: Berek Sándor; Pinczésné Palásthy Ildikó; Tóth Ferenc; Vitéz Ferenc (szerk.): *Tanulmányok 2008–2009.* Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, Debrecen, 2010, 58–64.

Berek Sándor: *Kutatás a terepen.* In: Pinczésné Dr. Palásthy Ildikó (szerk.): *Az adhatás gyönyörűsége és a ma öröme.* Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, Debrecen, 2010, 129–137.

- Berek Sándor: *Mentális térképek: etnikus hasonlóságok és különbözőségek*. In: Tóth Ferenc (szerk.): *Tanulmányok 2007–2008*. Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, Debrecen, 2009, 30–43.
- Berek Sándor: *Kutatás közben: Cigány/roma reprezentációk a debreceni Déri Múzeumban*. In: Tóth Ferenc (szerk.): *Tanulmányok 2007–2008*. Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, Debrecen, 2009, 61–68.
- Berek Sándor: *Esélyegyenlőség, diszkrimináció, szociálpolitika*. In: Szendrey Sándor (szerk.): *Tanulmányok: 2006*. Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, Debrecen, 2008, 89–108.
- Berek Sándor: *Cigány/roma identitáskonstrukciók*. In: Wilhelm Gábor (szerk.): *Hagyomány és eredetiség: tanulmányok*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 2007, 198–216.
- Berek Sándor: *A cigányok Szatmárban a XIX. század végén*. In: Belina Károly; Klebniczki József; Lipócziné Csabai Sarolta; Borsné Pető Judit (szerk.): *AG-TEDU 2007: A Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából rendezett tudományos konferencia kiadványa*. Kecskeméti Főiskola, Kecskemét, 2007, 323–329.
- Berek Sándor: *Népismereti- és „romapedagógiai” tankönyvek, tanulmánygyűjtemények és összefoglaló munkák annotált irodalomjegyzéke (2006)*. In: *Roma Kultúra virtuális Háza, Multimédiás anyag*.
http://sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_romak.php,
- Berek Sándor: *Az orvosi antropológia és az orvosi szociológia: az etnikum problémája*. In: Szendrey Sándor (szerk.): *Tanulmányok*. Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, Debrecen, 2004, 158–165.
- Berek Sándor: *Külföldiek a magyar munkaerőpiacon*. In: Szendrey Sándor (szerk.): *Tanulmányok*. Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, Debrecen, 2004, 145–157.
- Berek Sándor: *A politikai beszéd és annak zavarai Bibó István Zsidókérdés Magyarországon 1944 után című munkájában*. In: Varga Gábor (szerk.): *Tanulmányok*. Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, Debrecen, 1996, 159–161.
- Berek Sándor: *Módszertani észrevételek Émile Durkheim Az öngyilkosság című tanulmányához*. In: Sassné Kiss Gabriella; Barta Jánosné; Varga Gábor (szerk.): *Tanulmányok: 1993/1*. Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, Debrecen, 1993, 86–90.

Barta Jánosné; Berek Sándor; Holló Judit; Kecze László; Soós Ildikó; Szőörné Antal Ilona; Völgyesi Zoltán: *A társadalomtudományi tárgyak tartalmi változásainak szükségessége, feltételei és eddigi tapasztalatai a tanítóképzésben*. In: Sassné Kiss Gabriella; Barta Jánosné; Varga Gábor (szerk.): *Tanulmányok: 1992/2*. Kölcsey Ferenc Tanítóképző Főiskola, Debrecen, 1992, 3–31.

Folyóiratban megjelent tanulmány

Berek Sándor: Cigányzenészek és cigányzene a *Vasárnapi Ujságban* 1867 és 1896 között (III.): A cigányzenészek és a cigányzene reprezentációi 1889 és 1896 között. *Mediárium* 17(2023), 50–73.

Berek Sándor: Cigányzenészek és cigányzene a *Vasárnapi Ujságban* 1867 és 1896 között (II.) *Mediárium*, 16(2022), 57–86.

Berek Sándor: Cigányzenészek és cigányzene a *Vasárnapi Ujságban* 1867 és 1896 között (I.) *Mediárium* 16(2022), 55–85.

Berek Sándor: A cigány/roma élet képei és kontextusai az 1950-es években Szabolcs-Szatmár megyében. „Emberi hajlékot a putrik helyett!”: Roma élet képekben az 1950-es években c. fotóalbumról. *Mediárium* 14(2020), 157–163.

Berek Sándor: Cigány/roma irodalmi reprezentációk a *Vasárnapi Ujságban* a 19. század második felében. *Mediárium* 12(2018), 5–17.

Berek Sándor: A cigánypolitikák és dokumentumaik Magyarországon 1956–1989 között. *Mediárium* 11(2017), 132–138.

Berek Sándor: Cigány/roma reprezentációk és a cigányképek típusai a 19. században Magyarországon. *Mediárium* 9(2015), 37–49.

Berek Sándor: Távolodó világaink: A „cigány-magyar együttélés” változatai. *Ethnica* 15(2014), 62–63.

Berek Sándor: Identitások – diskurzusok – reprezentációk: A cigányábrázolások és -megjelenítések néprajzi vonatkozásai a debreceni Déry Múzeum képzőművészeti anyagában. *Mediárium* 7(2013), 21–35.

Berek Sándor: Cigány/roma népismeret megközelítések. *Mediárium* 6(2012), 55–68.

- Berek Sándor: Néprajzi cigány fotográfiák a debreceni Déri Múzeumban. *Ethnographia* 123(2012), 173–197.
- Berek Sándor: A cigány kultúra és a szakralitás a 20. században, etnográfiai kontextusban. *Mediárium* 5(2011), 5–14.
- Berek Sándor: Cigány/roma népismeret-megközelítések, *Mediárium* 5(2011), 55–69.
- Berek Sándor: A cigány reprezentációk szöveges forrásai a debreceni Déri Múzeum Néprajzi Adattárában. *Ethnica* 11(2009), 37–43.
- Berek Sándor: A magyar folklorisztika felfedezése. *Ethnica* 10(2008), 74–75.
- Berek Sándor: A cigány/roma integráció és az oktatás. *Mediárium* 2(2008), 112–121.
- Berek Sándor: Narratív struktúra, diskurzustípusok, textualizációs stratégiák: elbeszélések a szegénységről. *Mediárium* 2(2008), 82–92.
- Berek Sándor: Cigány világok Európában. *Ethnica* 9(2007), 64–65.
- Berek Sándor: Cigány/roma reprezentációk/önreprezentációk és a befogadók kapcsolata. *Mediárium* 1(2007), 101–108.
- Berek Sándor: Médiareprezentációk : A cigányok/romák konstruálása a médiában és a társadalomban. *Mediárium* 1(2007), 3–14.
- Berek Sándor: Jafi Meseországban: Lakatos János sarkadi cigány népmeséi. *Ethnica* 8(2006), 40–41.
- Berek Sándor: Sűrítés és keret: Gyarmathy Lívია *A lépcső* című filmje. *Tabula* 7(2004), 333–340.

(A Magyar Tudományos Művek Tára alapján összeállította:
Oláh Róbert)

Útmutató a Mediárium folyóirat hivatkozási rendszeréhez

A közlésre leadott tanulmányokban, cikkekben és ismertetőkből javasolt a szövegközi hivatkozások használata. Ennek formája: (Szerző neve Megjelenés éve, oldalszám). Pl.: (Nemes Nagy 1992, 45–47)

Kérjük, hogy a tanulmányhoz **irodalomjegyzéket** csatoljanak, melyben a hivatkozott művek szerzői betűrendben követik egymást. A művek adatainak formázására lásd a lábjegyzetes hivatkozásoknál leírtakat, annyi változtatással, hogy a tanulmányban hivatkozott oldalszámok helyett a közlemény teljes terjedelmét kell megadni.

A hivatkozásnál minden esetben ez első és az utolsó oldalszám közé a kötőjelnél (-) nagyjából kétszer hosszabb nagykötőjel vagy félkvirtmínusz kerül: – (Alt+0150).

Ahol a tudományterület (pl. irodalomtörténet, művelődéstörténet, egyháztörténet) hagyományai megkövetelik a lábjegyzetek alkalmazását, az alábbiak szerint kérjük formázni:

1. Az idézett gondolatra, mondatra vagy bekezdésre vonatkozó lábjegyzet indexszáma mindig az idézetet vagy a mondatot záró írásjelet követi. Pl.: „irodalmi grammatika”.¹⁷

2. **Monográfiák:** SZERZŐ neve (Megjelenés éve): *Monográfia címe: alcíme*. Kiadó neve, Kiadás helye, oldalszám. Pl.: RÉTI István (1994): *A nagybányai művésztelep*. Kulturtrade Kiadó, Bp., 78.

3. **Szerkesztett kötetek:** SZERKESZTŐ(K) neve, szerk. (A megjelenés éve): *Cím: alcím*. Kiadó neve, Kiadás helye, oldalszám. Pl.: HELTAI János – GÁBORJANI SZABÓ Botond, szerk. (2008): *Biblia Sacra Hungarica: a könyv, „mely örök életet ad”*: 2008. november 21. – 2009. március 29., Országos Széchényi Könyvtár. Országos Széchényi Könyvtár, Bp., 178–179.

4. **Tanulmánykötetben megjelent tanulmányok:** SZERZŐ neve (Megjelenés éve): *Tanulmány címe: alcíme*. In: A KÖTETET SZERKESZTŐ(K) neve (szerk.): *A tanulmánykötet címe: alcíme*. Kiadó neve, Kiadás helye, oldalszám. Pl.: SZABÓ András (1984): *Egy elfelejtett Luther-követő főúr a 16. századból: Alaghy János*. In: FABINY Tibor (szerk.):

Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből: Luther Márton születésének 500. évfordulójára. Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Bp., 209–221.

5. Folyóiratban közölt tanulmányok és cikkek: SZERZŐ neve (Megjelenés éve): A közlemény címe. *Folyóirat neve*, Évfolyamszám., Megjelenés éve/Szám., oldalszám. Pl.: BÓDIS Zoltán (2004): Mese és szakralitás. *Új Forrás*, 36. évf., 2004/2., 54–64.

6. Internetes hivatkozások: SZERZŐ neve: *A közlemény címe*. Internetes cím (letöltés ideje) Pl.: DALLOS Edina (2005): *Funkciók, intenciók és attribútumok (Hommage à Propp)*.

Palimpszeszt, 2005/június http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/24_szam/02.html (2022. 08. 07.)

A hosszabb internetes hivatkozások címeit webcímrövidítő alkalmazásokkal rövidíthetjük le (pl: tinyURL).

Az internetes hivatkozások címét szövegközi hivatkozásokban és lábjegyzetben nem, csak az irodalomjegyzékben kell megadni.

7. Visszautalások. Ha ugyanannak a szerzőnek közvetlenül egymás után több művére hivatkozunk, akkor a szerző nevének ismétlése helyett a kiskapitálissal szedett UÓ rövidítést használjuk a lábjegyzetben. Ha a közvetlenül megelőzőleg említett lelőhelyre (folyóíratra vagy kötetre) utalunk, akkor az *Uo.* rövidítést használjuk. Ha korábbi jegyzetben említett műre hivatkozunk újra: SZERZŐ VEZETÉKNEVE, Megjelenés éve, oldalszám. Pl.: SZABÓ 1984, 24. Ha ugyanazon szerző ugyanazon évben megjelent több művét is idéztük korábban, a megjelenés évét kiegészítjük az ábécé kisbetűjével: SZABÓ 1984a, 19.

Ha a tanulmány táblázatot tartalmaz, azt a MS Word táblázatszerkesztőjével készítjük, ha ábrát vagy diagramot, azt szürkeárnyalatos JPG-formátumban (a képfájl nevében az ábra vagy diagram sorszámát feltüntetve) külön is csatolják a kézirat mellé (lehetőleg jól elkülöníthető árnyalatokat használva). Ha a közlemény fotómellékletet tartalmaz, azt szintén szürkeárnyalatos JPG-fájlként, nyomdai minőségű felbontásban csatolják.

E SZÁMUNK SZERZŐI:

BARÁTH BÉLA LEVENTE
egyháztörténész (DRHE)

CSATÁRI ANNAMÁRIA
irodalomtörténész

FOGARASSY ZOLTÁN
könyvtáros (DRK Dóczy-gimnáziuma)

KOVÁCS TEOFIL
történész, tudományos főmunkatárs (DRK Nagykönyvtára)

OLÁH RÓBERT
régi könyves könyvtáros, tudományos főmunkatárs (DRK Nagykönyvtára)

VITÉZ FERENC
irodalomtörténész, kultúrakutató (DRHE)